

Skriftemålet i Danmark

Fra senmiddelalder og frem til kirkeordinansen 1539

Af Carsten Bruun

Indledning

Emnet for denne artikel¹ er skriftemålet i Danmark før, omkring og efter reformationen. Skriftemålet var i tidens teologiske forståelse et helt centralt led i forhold mellem Gud og det kristne menneske. Selve skriftemålet, altså bekendelsen af begåede synder, var forudsætningen for Guds tilgivelse af synderne. Denne tilgivelse, også kaldet absolutio-nen, som regel formidlet af kirken, var af afgørende betydning for det kristne menneske. For kun gennem den stadige renselse for synd, som skriftemålet gav mulighed for, var muligheden åben for den jordiske tilværelses højeste mål: det evige liv.

Artiklen beskæftiger sig med skriftemålet og skriftemålsforståelsen inden for to forskellige kristendomsopfattelser, den romersk-katolske og den evangeliske.

Inden for den enkelte kristendomsopfattelse, vil artiklen beskæftige sig dels med skriftemålets ide, og dels med den praksis kirken derudfra fastlægger. Med skriftemålets ide mener jeg den til enhver tid fremher-skende officielle »sandhed« om skriftemålets funktion og placering i det teologiske univers. Med skriftemålets praksis mener jeg den måde kirken forvalter denne ide på, eller mere præcis hvordan kirken ønsker skriftemålets ide forvaltet. De kilder, der findes om skriftemålets prak-sis i denne periode fortæller altovervejende om det forvaltningsmæssi-ge ideal, ikke om den »virkelige« praksis.

Artiklen er kronologisk opbygget og inddelt i 3 hovedafsnit. I det første hovedafsnit skal vi se på det senmiddelalderlige skriftemål. Af-snittet indeholder en gennemgang af dette skriftemåls ideologi og pla-cering i det senmiddelalderlige romersk-katolske verdensbillede. Vide-re skal vi se på kirkens praktiske administration af skriftemålet i Dan-mark.

Andet hovedafsnit handler om de evangeliske prædikanter opfattel-se af skriftemålet, i årene fra de reformatoriske ideer først vinder ind-pas i Danmark, til reformationens gennemførelse. Undersøgelsen af prædikanternes skriftemålsopfattelse er baseret på nogle af de skrifter, prædikanterne udsendte som led i religionskampen. Afsnittet indehol-der også en præsentation af Martin Luthers og andre fremtrædende reformatorers skriftemålsopfattelse. På baggrund af denne præsentat-

tion, vil jeg indkredse de danske reformatorers inspirationskilder.

Tredie hovedafsnit beskæftiger sig med skriftemålspraksis og skriftemålsopfattelse i den tidlige luthersk-evangeliske kirke. Undersøgelsen er baseret på den nykonstituerede kirkes forfatningsmæssige udgangspunkt, kirkeordinansen, og andre skrifter udsendt af teologer med nær tilknytning til den luthersk-evangeliske kirke.

I sammenfatningen vil jeg trække nogle linier op, dels omkring forholdet mellem prædikanternes skriftemålsopfattelse og den opfattelse, der er fremherskende inden for den luthersk-evangeliske kirke, dels omkring skiftet i skriftemålsopfattelse fra den romersk-katolske til den luthersk-evangeliske kirke.

Geografisk er artiklen afgrænset til kongeriget Danmark. Hvad det konkret betyder, vil blive omtalt i de enkelte hovedafsnit. Tidsmæssigt strækker artiklen sig fra senmiddelalderen til kirkeordinansens endelige vedtagelse i 1539. En mere præcis tidsmæssig afgrænsning vil ligeledes være at finde i de enkelte hovedafsnit.

Artiklen koncentrerer sig snævert omkring skriftemålets ide og praksis. Det betyder, at der ikke vil blive gjort forsøg på at give en bredere præsentation af de 2 kristendomsopfattelser, ligesom der heller ikke vil blive knyttet forbindelse til begivenhedshistorien eller den politiske historie.

Min tilgang til emnet er ikke præget af en bestemt teori eller søgen efter en bestemt figur i skriftemålets udvikling. Styret af mine »spørgsmål«, vil jeg bestræbe mig på at lade kilderne selv komme til orde, og så at sige ud fra deres »svar« forsøge at nærme mig samtidens egen forståelse af skriftemålsinstitutionen. Da de valgte kilder i en »pålydende« form ekspliciterer denne forståelse, forstået på denne måde at det ikke er en bagvedliggende »sandhed« vi søger, er de kildekritiske problemer overkommelige. Det er altså samtidens eget udsagn om skriftemålet, der interesserer os. Jeg går ikke ind i en diskussion om, hvorvidt den samtidige forståelse af skriftemålet er rigtig eller forkert. En sådan diskussion er uden mening i forhold til dette projekt.

I noterne findes oplysninger om den anvendte litteratur og de benyttede kilder.

De benyttede citater er bogstavrette og står i teksten i citationstegn. Videre har jeg bestræbt mig på at gengive citaterne med den tegnsætning, som har været brugt i de benyttede kildeudgaver.

Skriftemålet i dansk senmiddelalder

I Christierns Pedersens Jertegns-postil² fortæller han til midfaste søndag »Et Jertegen om en nynde som icke ville scriffte syn syndh«

(CP(1515) s. 315). En konge havde en datter, som var meget gudelig. Hun gav, for Guds skyld, almisse til fattige folk og faderløse børn. Det var hendes agt at gå i kloster. Paven rådede hende fra det, fordi han mente, at hun kunne gøre flere gode gerninger i den by, hvor hun boede.

På et tidspunkt forelskede kongedatteren sig i en af sine skrivere »oc elste hannem mer en tilbørligt vor Saa ath han hende belaa oc hwn bleff met foster« (CP(1515) s. 315). Af frygt for at skade sit gode rygte henvendte kongedatteren sig til en klog kone. Den kloge kone »brwgede sin dieffuelss konst och flyde dhet saa at hun fødte eth døth foster lang tiid før en henniss rette tid komme skulde« (CP(1515) s. 316). I den følgende tid sørgede kongedatteren og var aldrig glad, fordi hun havde begået en sådan synd. Da faderen, der ikke vidste noget om datterens synd, mærkede at hun aldrig var glad, samtykkede han i, at hun skulle gå i kloster. Her levede hun et gudeligt liv, og var de andre nonner et godt eksempel. Mange år efter blev kongedatteren syg og døde. Tredive dage efter hendes død, åbenbarede hun sig for abbedissen og fortalte, at hendes sjæl var blevet fordømt. Det forstod abbedissen ikke, og kongedatteren fortalte da om sin synd, »hagde ieg scriffet samme synd da hagde vor herre gerne forladet mig hende och alle andre synder hagde de end vered hwn drede twsinde flere og større Men fordi iegh tagde hende och icke vilde obenbare hende i mit scrifftemaall thii er iegh ewindelige fordømth Thii skulde alle menniske scriffte alle deriss synder och engen tye eller dølne aff dem for deriss scrifftefader« (CP(1515) s. 316). Denne lille historie illustrerer meget godt skriftemålets funktion i den officielle senmiddelalderlige kirkes forståelse. At det kristne menneske, gennem bekendelsen af sine synder i skriftemålet, gives syndsforladelse for dette oprør mod Gud, og genindtræder i nådestanden, med deraf følgende mulighed for at opnå det evige liv. Omvendt, hvis man fortrænger synderne og skjuler dem for sin skriftefader, da bliver man, som nonnen i fortællingen, fordømt og forvist til helvede.

Denne skriftemålsinstitution vil vi se nærmere på i det følgende. Afsnittet indeholder dels en præsentation af skriftemålets ideologi, som den blev formuleret først og fremmest af Thomas Aquinas, og dels en beskrivelse af den måde kirken forvaltede skriftemålet. Geografisk er artiklen, som nævnt i indledningen, afgrænset til Danmark. For dette afsnit er denne afgrænsning af mindre betydning, fordi den romersk-katolske kirke på dette tidspunkt var »universel«. Kirkens officielle teologi og verdensbillede var derfor ens for hele det vesterlandske område. Selvfølgelig betød de forskellige landes og områders egenart, at den kirkelige praksis blev forskellig fra område til område.

Tidsmæssigt er afgrænsningen for dette hovedafsnit senmiddelalderen. Den øvre grænse sætter jeg til midten af 1520'erne, da de reformatiske ideer kommer til Danmark. Den nedre grænse er sværere at fastlægge præcis. Teologisk og idemæssigt når det, jeg forstår ved det senmiddelalderlige skriftemål, sin endelige udformning i løbet af 1200tallet. Samtidig bliver de første skridt taget til etablering af den praksis, som skriftemålet bliver underlagt i senmiddelalderen. For at få klarlagt disse omstændigheder er vi nødt til at bevæge os ned i en periode, som normalt betegnes højmiddelalderen.

Videre vil jeg beskæftige mig med skriftemålet i en forholdsvis snæver betydning, hvilket bla. betyder, at jeg ikke vil gå ind i en mere omfattende behandling af hele bodsspørgsmålet. Bodens var den »straf«, som pønitenten blev pålagt af skriftefaderen efter selve syndsbekendelsen. Jeg vil forsøge at klarlægge bodens ide, som en integreret del af skriftemålet, men vil ikke gå ind i en bestemmelse af bodsstørrelsen for forskellige synder. Spørgsmålet om aflad er også nært beslægtet med skriftemålsproblematikken. Men kun hvor aflad har umiddelbar tilknytning til emnet, bliver det inddraget i diskussionen.

Den officielle kirkes teologiske og idemæssige forståelse af skriftemålet i senmiddelalderen

Når jeg har valgt, at beskæftige mig med den idemæssige forståelse af skriftemålet først, og skriftemålets praksis bagefter, skal det ikke forstås på den måde, at skriftemålets praksis i senmiddelalderen først blev fastlagt efter, at skriftemålet idemæssigt var fuldt færdigudviklet. En mere rigtig betragtning er nok at se ide og praksis som to størrelser der indgår i et dialektisk udviklingsforløb.

Som grundlag for skriftemålets idemæssige og teologiske forståelse, vil jeg tage udgangspunkt i Thomas Aquinas' (1225-74) teologi. I sine arbejder, specielt »Summa contra gentiles« og »Summa theologiæ«, samlede han hele den skolastiske erkendelse og skabte derudaf et nærmest »altomfattende« teologisk system. Han kom derfor med sin troskab over for traditionen til at stå som eksponent for den skolastiske kristendomsopfattelse, og hans lære fik altafgørende betydning for den katolske kirkes kristendomsopfattelse i senmiddelalderen og længere frem. Måske kan det senmiddelalderlige skriftemål ikke alene begribes ud fra Thomas Aquinas' lære, men hans teologi udgør det bedste udgangspunkt for forståelsen af skriftemålets ideologi.

Inden vi kaster os ud i en bestemmelse af skriftemålets forskellige dele, vil vi se lidt på det skolastiske syndsbegreb. Udgangspunktet

tages i syndefaldet – et oprør mod Gud – den skyld og dermed straf, som menneskene hermed pålægges, overføres via arvesynden (*peccata originale*), og gør alle Adams efterfølgere delagtig i hans brøde. Arvesynden giver sig, også efter at den er afvasket med dåbens sakramente, udslag i aktuelle synder (*peccata actualia*). Disse kan enten være dødsynder (*peccata mortale*) eller tilgivelige synder (*peccata veniale*). I senmiddelalderen flyder grænsen mellem disse to syndskategorier langsomt ud, så alle synder efterhånden anses for at være dødsynder. Dødsyndernes skyld medfører – ligesom arvesyndens skyld, hvis den ikke afvaskes ved dåben – både en evig og en timelig straf. De veniale synder medfører kun en timelig straf.

Gennem skriftemålet, eller rettere bodssakramentet, er det muligt for kirken at give absolution for den evige straf eller helvedesstraffen, som den også kaldes. Tilbage er så den timelige straf, som synderen selv må påtage sig. Den timelige straf kan udsones gennem bodsgjerninger: bøn, faste og almisser. Den del af den timelige straf, som ikke udsones i jordelivet, bliver overført og må udsones i skærsilden. Ud fra denne logik er det klart, at de veniale synder ikke nødvendigvis behøver at skrifies, men kan udsones gennem personlige bodsgjerninger.

Bodssakramentet bestod, ifølge den skolastiske forståelse, af tre dele; anger (*contritio*), bekendelse (*confessio*), som svarer til selve skriftemålet, og fyldestgørelsen (*satisfactio*). Sakramentets første del, angeren, indebar en fortrydelse af synden. Her diskuterede skolastikerne om den fulde anger (*contritio*) var nødvendig forud for bekendelsen, eller om det var tilstrækkeligt med frygtangeren (*attritio*), erkendelsen af at man ikke var god nok. Ifølge traditionen medførte den fulde anger i sig selv syndstilgivelse. Hvilken betydning havde den af skriftefaderen meddelte absolution så? Thomas Aquinas hævdede, at den fulde anger kunne være tilstede forud for absolutionen, og det skyldtes, mener han, sakramentets forudvirkende kraft, der gjorde *contritio* mulig. Sakramentets kraft var dermed ikke udtømt. Gennem bekendelsen og absolutionen øgedes nåden yderligere.³

Sakramentets anden del, bekendelsen, indebar pønitentens bekendelse af de begåede synder over for skriftefaderen. Totalt var det de synder, som var begået efter dåben, der kunne opnås absolution for. Der opnåedes kun absolution for de synder, der bekendtes og derfor var en fuldstændig bekendelse vigtig. En ufuldstændig bekendelse var lig muligheden for fortabelse, og derfor at sammenligne med afholdelse fra skriftemål.

Efter pønitentens syndsbekendelse fulgte skriftefaderens absolution, som var funderet på de nytestamentlige beretninger (Matt. 16:19,

Matt. 18:18, Joh. 20:22) om Jesu overdragelse af nøglemagten (potestas clavium) til apostlen Peter, og dermed retten til at løse og binde; »Hvad du binder på jorden skal være bundet i Himlene, og hvad du løser på jorden skal være løst i Himlene« (Matt. 16:19). Det er også her vi finder begrundelsen for, at skriftefaderen skal være viet, for først gennem vielsen får han overdraget den til kirken givne magt til at løse og binde, det som vi omtaler som den apostolske succession. Videre virkede absolutionen, ifølge Thomas Aquinas, ex opere operato, dvs. tildels uafhængig af såvel skriftefaderens som modtagerens tro. Skriftefaderen er Guds stedfortræder, og når blot han udfører handlingen med den rette »intentio«, virker nådeskraften gennem selve sakramentshandlingen.⁴ I overensstemmelse med denne opfattelse af skriftefaderen som Guds stedfortræder, gives absolutionen med ordene »Ego absolvo te«.

Når absolutionen var givet og de evige straffe dermed tilgivet, restedede de timelige straffe som pønitenten selv måtte udsone. Denne bod eller satisfaktion udmåltes af skriftefaderen alt efter syndernes karakter, og bestod typisk af bøn, almisser eller faste, eller en kombination af de tre. Som nævnt tidligere, overgik de timelige straffe, som ikke blev udsonet i det jordiske liv, til straf i skærsilden.

Afladen byggede på en forestilling om, at den romersk-katolske kirke besad en fond af gode gerninger, bestående af bl.a. »overskydende« helgengerninger. Disse gode gerninger kunne kirken administrere og fordele gennem afladsbreve. Køberen af et afladsbrev kunne på den måde forkorte sit ophold i skærsilden. I senmiddelalderen »devalueredes« afladens betydning, så dens virkeområde udstraktes til også at omfatte almindelig bod. Det blev på den måde muligt at købe sig fri for bod.⁵

Skriftemålets juridiske og disciplinære praksis i dansk senmiddelalder
Hovedkilden til belysning af den kirkelige praksis er provincial- og synodalstatter. Jeg vil ikke gå ind i en videre undersøgelse af det bevarede danske statutmateriale, blot trække hovedlinierne op omkring den måde, den romersk-katolske kirke forvaltede skriftemålet på.

Inden jeg går igang, vil jeg knytte et par kommentarer til: 1. Forholdet mellem det religiøse ideal og praksis, og 2. Forholdet mellem den praksis, der kommer til udtryk i statutterne (eller måske mere korrekt ønske om praksis) og den »virkelige« praksis. Hvis vi først ser på forholdet mellem praksis, her forstået som den af kirken ønskede praksis, og det religiøse ideal, er der to hensyn, der spiller ind. På den ene

side at tilnærme praksis mest muligt til det religiøse ideal. Det ville f.eks. betyde at en synd skulle skrifies umiddelbart efter, at den var begået, i det man i tiden imellem syndens begåelse og skriftemålet, befandt sig i en tilstand af skyld, som jo var lig med fortabelse af saligheden. På den anden side hensynet til, at praksis skulle være praktisk gennemførlig. For at blive ved eksemplet fra før, ville det være vanskeligt gennemførligt for de fleste kristne at skrive umiddelbart efter en begået synd. Den praksis, som kommer til udtryk i de kirkelige statutter, skal ses som et forsøg på at honorere disse modstridende krav.

Forholdet mellem den praksis statutterne udtrykker et ønske om, og den »virkelige« praksis er ikke nødvendigvis lig med hinanden. Det er her vigtigt at understrege, at det statutmaterialet først og fremmest kan fortælle os noget om er, hvordan kirken har ønsket skriftemålet afviklet.⁶

Udgangspunktet for den praksis, der blev gældende inden for den romersk-katolske kirke i senmiddelalderen, er en beslutning på det 4. Laterankoncil i 1215 »Omnis utrisque sexus«:⁷ »Alle troende, være sig mand eller kvinde, skal, hver for sig alene, i det mindste en gang om året skrive alle deres synder for den præst, under hvem de sorterer, og underkaste sig den af ham pålagte bod; hvis ikke skal de i levende live være udelukket af kirken og må efter døden ikke få nogen kristelig begravelse«.⁸ Det er denne bestemmelse vi, når skriftemålets administration omtales, finder igen og igen i såvel provincial- som synodalstatutter, også i de danske. Der kan være visse tilføjelser, men essensen er altid den samme. P. G. Lindhardt gennemgår i sin »Danmark og reformkoncilierne«⁹ Ulrik Stygges (død 1449) Århusstatutter. Her omtales skriftemålet omhyggeligt, i en gennemgang af de 7 sakramenter.¹⁰ Indledningsvis omtales sognefolkets pligt til at skrive mindst en gang årligt. Til at høre skriftemål udvælger præsten sig en plads, hvor han kan ses af alle. Videre skal skriftefaderen tålmodigt påhøre den skrifteende og formane til at fortælle alt, ellers er skriftemålet ikke gyldigt. Skriftefaderen må spørge om de sædvanlige synder enkeltvis, om de usædvanlige må han ikke spørge for udførligt. De, som har begået den slags, skal udspørges således, at de får trang til at skrive. Der må ikke spørges om medskyldige, kun om syndens omstændigheder og art. Skriftefaderen mindes om, at han ikke må bryde skriftehemmeligheden. Der skal skelnes nøje mellem dødssynder og tilgivelige synder og ingen må absolveres, som ikke vil afstå fra dødssynd. Præsten opfordres til at yde sjælepleje alt efter syndernes kvantitet og den skrifteendes kvalitet.¹¹ Som vi ser stemmer Århusstatutterne godt overens med Om-

nis utrisque sexus. Skriftemålets forvaltning beskrives mere detaljeret i Århusstatutterne, men holder sig inden for den ramme *Omnis utrisque sexus* sætter. Det overordnede krav om at der skal skrives mindst en gang årligt for den lokale sognepræst, finder vi begge steder. Vedrørende diskussionen om ideal og praksis, har kirken her ment, at med kravet om mindst et skriftemål årligt var balancen mellem ideal og praktisk gennemførlighed nået. Laterankonciliets krav om, at skriftemålet skulle være privat, udtrykkes ikke eksplicit i Århusstatutterne, men er vel underforstået. Et vigtigt krav, som findes i Århusstatutterne, er kravet om et fuldstændigt skriftemål. Kravet refererer til skriftemålets ide om, at der kun gives absolution for de skriftede synder. Århusstatutterne går også ind i en nærmere bestemmelse af, hvordan præsten skal forholde sig under skriftemålet.

Et krav, som ikke findes i Århusstatutterne, men som vi finder andre steder i det danske statutmateriale, er kravet om åbenbar skrifte for åbenbare synder, og hemmelig skrifte for hemmelige synder. Det var heller ikke alle synder den lokale sognepræst kunne give absolution for. Grovere synder (*casus reservati*) måtte forelægges bispem eller endog paven. De tilfælde, som hørte under bispem var f.eks.: blasfemi, kirkeran, drab, mened, vold mod kirkens gods eller personer, incest, homoseksualitet, voldtægt og utugt mod klosterfolk. Tilfælde som hørte under paven var f.eks. mordbrand, fadermord og forfalskning af pavebreve.¹² Når præsten havde givet pønitensten absolution, og dermed udslettet de evige straffe, stod de timelige straffe tilbage, som pønitensten selv måtte udsone. Boden var oftest sammensat af bøn, faste og almisser i forskellige forhold. Den strengeste straf blev pålagt ved blodskam, sodomi og tidelag: nemlig 15 års faste. Lønmordere blev pålagt 9 års faste og mordere 7 års faste. Fasten indebar, at pønitensten i langefasten (40 dage før påske), alle årets fredage, de 4 kvatemberfaster samt enkelte andre dage kun spiste vand og brød. Boden kunne foruden omfatte forskellige bønner, almindelig stilhed, afståelse fra omgang med ægtefælle og afståelse fra gæstebud og andre fornøjelser.¹³

Hvad angår forholdet mellem nadveren og skriftemålet, blev der på det før omtalte 4. Laterankoncil foreskrevet, at lægfolk skulle kommunikere mindst en gang årligt på påskedag eller i påsketiden. Denne bestemmelse finder vi også optaget i det danske statutmateriale. For at være modtagelig overfor den nåde, som nadveren formidlede, krævedes at kommunikanten var skyldfri. Da skriftemålet netop tilgav synderen sin skyld, blev skriftemålet og nadveren sammenknyttet på den måde, at der til altergangen hørte et forudgående skriftemål.

En bestemmelse fra Roskilde Landemode kan måske fortælle lidt om

skriftemålets »virkelige« praksis. I en bestemmelsen fra 1564 hedder det: »Den skriftetime skal aflægges de have haft sådan en vane på somme landsbyer her i Sjælland, at præsten farer omkring i Dimmelugen¹⁴ til hver by og skrifter alt folket, og når han haver afskriftet, i en by, så lægger alle bymænd en tønne øl på stol, her hugges de og slaas sværge og band.¹⁵ Om dette er en sandfærdig beretning om katolsk skriftemålsskik, eller det er protestantisk propaganda, kan være svært at afgøre. En tredje mulighed er, at det ikke er en katolsk skik, men en efterreformatorsk skik, der er tale om. Vi er jo ca. 30 år efter reformationen. P. G. Lindhardt og L. P. Fabricius gengiver beretningen, som almindelig katolsk skriftemålsskik.¹⁶ Dog synes jeg at »tonen« og sprogbbruget i bestemmelsen tyder på, at der er tale om slagfærdig overdrivelse, så hvis der er tale om en katolsk skik, tror jeg bestemmelsen skal ses som en del af den »læggen afstand« til alt det førreformatoriske. Et propagandanummer, der er mange eksempler på fra protestantisk side i de første årtier efter reformationen. Jeg føler mig ikke særligt overbevist om, at denne beretning fra Roskilde Landemode bringer os nærmere den »virkelige« katolske skriftemålspraksis. Kilden giver dog et fingerpeg om, at det påbudte årlige skriftemål tit er lagt ved påsketid, samtidig med den årlige nadvergang.

Modus Confitendi – et eksempel på et dansk skriftespejl

For at sikre en fuldstændig og nøjagtig syndsbekendelse fra pønitentens side, blev der i senmiddelalderen udarbejdet håndbøger til brug for skriftefædrene og de skriftende.

Af disse skriftevejledninger, eller skriftespejle som de også kaldes, er flere bevarede fra dansk senmiddelalder, allesammen i håndskreven overlevering. En af disse »Modus Confitendi« skiller sig ud fra de andre, ved at: 1. vi med sikkerhed ved, at den har været trykt og udgivet, af Chr. Bruun dateret til ca. 1500. 2. den er på dansk. Jeg skal ikke komme nærmere ind på skriftets historie her,¹⁷ blot nævne at Chr. Bruun foranstaltede en genudgivelse af skriftet i 1866.¹⁸

Modus Confitendi indeholder en gennemgang af en række grundlæggende kristne dogmer og kategorier. Dels de kategorier som viser frem mod via perfectionis f.eks. trosbekendelsen, Fader vor, de ti bud og de syv sakramenter. Dels syndskategorierne, f.eks. de syv dødssynder, sansernes synder og synder mod helligånden. Disse forskellige kategorier bliver så gjort til udgangspunkt for skriftefaderens »forhør« om eventuelle synder begået mod eller inden for disse kategorier. Dette »forhør« har en meget konkret og detaljeret form, som f.eks. ved gennemgangen af de syv dødssynder: »om tw haffuer soffwet i kircke at

predicken eller andræ tidher«, »om tw haffuer for druckenskaff skyld forsømet thinæ tidher eller andhet goth«. Den enkelte synd forsøges kortlagt og indholdsbestemt ned til mindste detalje. Dette forhold viser meget godt, hvordan den senmiddelalderlige kirke opfattede begrebet synd, nemlig som meget konkrete isolerbare handlinger. Videre er det vigtigt præcis at kortlægge de enkelte synder for at få en korrekt og fuldstændig syndsbe kendelse. For kun med en fuldstændig bekendelse, er den præstelige absolution »virksom«, ligesom skriftefaderen også skal udmåle bodens sammensætning og længde på baggrund af syndsbe kendelsen.

Det er tydeligt at skriftefaderens gennemgang af *Modus confitendi* med skriftebarnet har en dobbelt funktion. Skriftemålets primære funktion er selvfølgelig, at pønitenten bekender sine synder for herefter at opnå skriftefaderens absolution. Her kommer dog allerede skriftemålets sekundære funktion; at skriftefaderen underviser pønitenten i den kristne tro og lære, en indføring i det kristne univers. Den sekundære funktion forudsætter egentlig den første funktion, forstået på den måde, at en syndserkendelse og deraf følgende syndsbe kendelse først kan etableres, når »reglen« er kendt.

De overvejelser om skriftemålets funktion og ide, som vi finder i *Modus Confitendi*, stemmer godt overens med det almene idegrundlag, som blev præsenteret tidligere. Det gælder forestillingen om kirkens eneret til at formidle absolutionen, distinktionen mellem veniale og dødelige synder, opfattelsen af at kun gennem en fuldstændig syndsbe kendelse opnåes en fulgyldig absolution og forståelsen af, at de synder der ikke opnåes absolution for, må udsones senere, enten i helvede eller i skærsilden. Den teologiske forståelse af skriftemålet, vi møder i *Modus Confitendi*, knytter helt åbenbart an til den officielle thomistiske opfattelse af skriftemålet.

Videre kan vi konstatere, at Århusstatutternes bestemmelser om skriftemålets indhold stemmer fint overens med indholdet af *Modus Confitendi*.

Hensigten med det foregående har ikke været at levere en tilbunds gående undersøgelse af det senmiddelalderlige skriftemål i Danmark. Hovedsigten har været at give et overblik over skriftemålets ide og praktiske forvaltning i Danmark. Et overblik, som skal danne basis for det videre arbejde med reformationstidens skriftemålsforståelse i det følgende hovedafsnit.

De evangeliske prædikanterers skriftemålsopfattelse

I det foregående afsnit så vi på det senmiddelalderlige skriftemål i Danmark. I dette afsnit vil vi se på den tidlige danske reformationsbevægelses opfattelse af skriftemålet. Formålet er først og fremmest at give en karakteristik af de danske evangeliske prædikanterers¹⁹ forståelse af skriftemålet.

Indledningsvis vil jeg præsentere forskellige reformatores skriftemålsopfattelser. Her vil jeg især koncentrere mig om Martin Luther (1483-1546) og Ulrich Zwingli (1484-1531). Denne præsentation danner baggrund for en komparativ analyse mellem disse reformatorer og de danske evangeliske prædikanterers skriftemålsopfattelser, i et forsøg på at afdække prædikanternes inspirationskilder. Dette forsøg på at afdække inspirationskilderne til den tidlige danske reformationsbevægelse er vigtig for at vise, at prædikanternes kristendomsopfattelse ikke er en original dansk størrelse, men i høj grad inspireret af og med forbindelse til den øvrige europæiske – først og fremmest tyske – reformationsbevægelse.

Derefter følger gennemgangen og analysen af nogle af prædikanternes skrifter, for på denne baggrund at kortlægge prædikanternes syn på skriftemålet. I middelalderafsnittet sondrede jeg mellem skriftemålets ide og dets praksis. Denne skarpe opdeling er ikke mulig i dette afsnit, da vi jo befinder os i en brydningsperiode, hvor enkelte protestantiske menigheder eksisterer side om side med den officielle romersk-katolske kirke,²⁰ og nogen egentlig praksis omkring det evangeliske skriftemål endnu ikke er udviklet. Det er altså først og fremmest prædikanternes idemæssige opfattelse af skriftemålet, vi finder i deres skrifter. Dog bliver der mod periodens slutning udgivet ritualbøger, der peger frem mod den praksis, som får forfatningsmæssig kraft med kirkeordinansen 1537/39.

Geografisk viderefører jeg afgrænsningen fra forrige hovedafsnit. Denne afgrænsning kommer til at betyde, at jeg ikke inddrager den sønderjydske reformation og dermed Haderslev ordinansen 1528. Rent tidsmæssigt kommer afsnittet til at omfatte perioden 1529-36. 1529, fordi prædikanterne da udgiver de første skrifter (vi kender) omhandlende skriftemålet. Og 1536, som er året for den danske reformation.

Forskellige reformationsbevægelseres opfattelse af skriftemålet

Formålet med dette afsnit²¹ er at præsentere Luthers og Zwinglis, en anden fremtrædende reformator, konception af det evangeliske skriftemål. Luther regnes for den ledende ideolog bag hele den reviderede

kristendomsopfattelse. Derfor koncentrerer nærværende afsnit sig først og fremmest om at præsentere hans skriftemålsopfattelse.

Et af kernepunkterne i den lutherske teologi er hans erkendelse af, at troen alene retfærdiggør. Kristus, Guds søn, har en gang for alle, gennem sit liv og død på korset, sonet menneskenes synd. Det er umuligt for menneskene, gennem gode gerninger, yderligere at bidrage til deres egen frelse. Tilbage for menneskene er at tro på den, i evangeliet lovede, syndernes forladelse. Denne grundlæggende forskellige holdning til forholdet mellem Gud og mennesket måtte selvfølgelig få konsekvenser for Luthers opfattelse af skriftemålet. Det romersk-katolske skriftemål er jo netop bygget op om synderens satisfaktoriske handlinger som betingelse for absolutionen eller syndsforladelsen.

Hele denne forestilling om gerningsretfærdighed afvises af Luther. Det får ham dog ikke til at afvise skriftemålet. For Luther forbliver skriftemålet en dyrebar, umistelig og nødvendig skat.²² Skriftemålet får også i den lutherske teologi en hel central placering, men ide og indhold er væsensforskelligt fra det romersk-katolske skriftemål.

Hos Zwingli får forståelsen af, at Kristus, gennem sit liv og død, har sonet menneskenes synder, en mere radikal konsekvens. For Zwingli betyder det nemlig, at troen på Kristus og hans fortjeneste er tilstrækkelig. Det indebærer tilgivelse en gang for alle. Dermed er skriftemål, bod og absolution i princippet overflødig.

Den romersk-katolske kirke baserer sin eneret på tildelingen af syndsforladelsen i det nye testaments beretning om Kristi overrækkelse af nøglemagten (*potestas clavium*) til apostlen Peter. Luther var uenig i denne betragtning. For ham var det der konstituerede kirken nemlig kristentroen, kirken var lig med de troendes fællesskab. Der hvor evangeliet blev modtaget i tro var kirken. Ideen om det almene præstedømme fik som konsekvens, at Luther opfattede nøglemagten som fælles ejendom. Nøglerne tilhører den universelle kirke og dermed ikke en, men alle lokalkirker og dermed alle troende.²³ Den enkelte kristne evner ligesåvel som præsten at tildele sin næste syndsforladelse. Luther fremhæver dog, at det er embedet, der bør stå for den offentlige forvaltning af nøglemagten. Denne pointering af kirkens institutionelle side betyder dog ikke, at Luther anfægter tanken om, at alle kristne principielt har magt til at forvalte nøglerne.

Et andet forhold, der gav anledning til en ændret forståelse af bod og syndserkendelse og dermed skriftemålet, var Luthers opfattelse af synden. For Luther er det kristne menneske altid en synder. Alle menneskelige handlinger, selv de frommeste og mest uselviske, tager udgangspunkt i et tildels syndigt motiv. Derfor er selv de frommeste

syndere og fordømte. Synden gennemsliver alle menneskelig handlinger, og den er umulig at udskille og afgrænse. Öberg forklarer det således »synden är ytterst något överindividuellt, en kosmisk makt och fiende till Gud – och ändå förskansad i varje människa«. ²⁴ Denne syndsopfattelse er langt mere radikal end den romersk-katolske. I den romersk-katolske opfattelse kommer synden til udtryk gennem isolerede viljeshandlinger.

I den lutherske forståelse bliver syndsbevidstheden central. At man erkender sin syndighed bliver forudsætningen for, at det kristne menneske gennem evangeliet og troen på syndernes forladelse kan blive retfærdig.

Dette syndsbegreb medfører for Luther et krav om en kontinuerlig daglig bod. Hele det kristne liv skal være bodfærdigt. Dette fører videre hos Luther til en opdeling i: 1. Den personlige kontinuerlige bod. 2. Den kirkelige sakramentale bod.

Den personlige bod, hjerteboden, indebærer dels en stadig anger og syndsbevidsthed over for Gud, og dels et bodfærdigt levned i kampen mod synden og kødet. Hjerteboden er, ifølge Luther, gudsbeftet (Matt. 4:17), og derfor helt central i den lutherske teologi. En sand bod er kun mulig at præstere ved hjælp af den guddommelige nåde. For Luther går hjerteboden forud for den sakramentale bod, forstået på den måde, at angeren og syndsbevidstheden over for Gud er den rette indledning til et skriftemål overfor præsten.

For Zwingli er det eneste sande skriftemål, skriftemålet mellem den troende og Gud. Den som har den rette tro, kan daglig tale med Gud og vide, at han har sine synders forladelse. Den omtalte skriftsbegrundelse er hel central i Zwingli's anerkendelse af denne form for skriftemål.

Den sakramentale bod, eller det institutionelle privatskriftemål, var for Luther den dyrebareste, nødvendigste og mest umistelige skat i verden. Luther anser skriftemålet for at være overordenlig værdifuldt for de anfægtede samvittigheder.

Skriftemålet er i Luthers opfattelse frivilligt. Han tog meget skarp afstand fra den romersk-katolske skriftemålstvang. Hovedargumentet er, at der ikke kan lovgives om et nådemiddel. Til forskel fra den daglige bod mener Luther ikke, at det private skriftemål, som helhed, er gudsbeftet. På trods af Luthers stadige pointering af skriftemålets frivillighed, tillader han sig at stille spørgsmålstejn ved de personers tro, som ikke mener det nødvendigt at skrifte.

Zwingli anerkender kun en form for institutionelt skriftemål, nemlig hvad han kalder for »ratforschung«. Her kan svage i troen få trøst og

sjælesørgerisk vejledning hos præsten og lære at sætte deres lid til Gud alene.

Öberg samler Luthers forståelse af det private skriftemål i følgende dele: Anger, bekendelse, afløsning og tro.

Den sande anger kan ikke præsteres af menneskene alene, den er afhængig af den guddommelige nåde. Den som ikke forstår angerens udspring i Guds nåde, kommer til at bygge sin tro på egne gerninger. I god overensstemmelse med sit syndsbegreb mener Luther, at det er umuligt at angre alle synder, da menneskene ikke kender alle deres synder. Derimod er det af betydning, at angeren er fuld og sand. Luther opponerer stærkt mod den senmiddelalderlige forestilling om, at halvangeren eller frygtangeren (*attritio*) er tilstrækkelig. For ham er den fulde anger (*contritio*), inspireret af tro og nåde, nødvendig for at opnå absolution.

Før det institutionelle skriftemåls anden del, syndsbekendelsen for præsten, fordrer Luther, at der skrives for Gud. Over for Gud skal alle synder kendes, også dem man ikke ved af. Dette krav kan lyde vanskeligt opfyldeligt, men Luther forestiller sig nok syndsbekendelse som f.eks. Fader Vor. I syndsbekendelsen over for præsten skal kun de bevidste synder åbenbares. I modsætning til, hvad der opfordres til i det romersk-katolske skriftemål, opfordrer Luther til at undlade bekendelse af tankesynder. I det hele taget skal tankeliv og passioner ikke omtales i skriftemålet. Syndsbekendelsen skal være kort og kan ikke være fuldstændig. Luthers forståelse af syndsbekendelsen er grundlæggende forskellig fra den romersk-katolske opfattelse. I den romersk-katolske opfattelse var det af afgørende betydning, at syndsbekendelsen omfattede alle synder, idet syndstilgivelsen kun omfattede åbenbarede synder.

Skriftemålets 3. del, absolutionen eller afløsningen, hviler, ifølge Luther, på et guddommeligt mandat, nemlig foromtalte nøglemagt, retten til at løse eller binde. Det private skriftemål som helhed er altså ikke guddommeligt forordnet, men tilsigelsen af syndernes forladelse er guddommeligt indstiftede. I den lutherske forståelse deklarerer afløsningen, at bodsgørelsen, Kristi liv og død på korset, er sket, og den skriftende kan derfor være vis på syndernes forladelse. Tildelingen af nøglemagten er netop en tilsigelse fra Guds side om, at han vil gøre den menneskelige syndsforladelse til sin egen syndsforladelse. For Luther bliver troen på syndernes forladelse nødvendig for opnåelse af syndernes forladelse, omvendt styrker absolutionen troen. Netop fordi afløsningen er en guddommelig indstiftelse, indebærer tvivlen på den, at man gør indstifterne, Kristus og Gud, til løgnere. I denne præcisering

af troens betydning lægges der afstand til den romersk-katolske opfattelse, hvor afløsningen nærmest virker mekanisk, hvis skriftemålets forskellige formelle krav bliver overholdt, uden skelen til den skriften-des tro. Hos Luther kommer troen i centrum, troen på evangeliet kan alene retfærdiggøre og levendegøre. Satisfaktionsdelen i skriftemålet, som er af altafgørende betydning i den romersk-katolske forståelse, afviser Luther under henvisning til, at Kristus en gang for alle har sonet menneskenes synder.

Denne opdeling af det private skriftemål, som vi finder hos Luther, går ikke igen i det zwinglianske »ratforschung«. Hos Zwingli er den præstelige vejledning central. Syndsbekendelsen er en sag mellem den troende og Gud. Zwingli anerkender heller ikke absolutionen som syndsforladende og nådegivende.

Udover de i det foregående omtalte former for skriftemål, omtaler Luther i sine skrifter yderligere 2 former. Et kærlighedens skriftemål, som rettes til den forurettede næste. Dette skriftemål omtaler Luther kun ganske få gange, og indhold og form bestemmes ikke nærmere. Den anden form for skriftemål Luther omtaler, er det åbenbare skriftemål, som bør benyttes når et menneske har syndet offentligt. Det sidste finder han skriftbegrundelse for i Matt. 18:15-17.

Afslutningsvis skal der kort gøres rede for Luthers konception af forholdet mellem skriftemål og nadver. I den romersk-katolske kirke var det påbudt at kommunikere mindst en gang årligt. Endvidere skriftedes der før nadveren, ud fra en betragtning om at den kommunikerende skulle være skyldfri, før modtagelsen af Kristi legeme og blod. Luther opponerer mod denne tvang omkring nadveren, ligesom vi har set det ved skriftemålet, men han finder det dog rigtigt at nadver og skriftemål hører sammen.

I 1524 foreslår Luther, at nadveren indledes af et trosforhør, ud fra en argumentation om, at en vis indsigt i troen er nødvendig for at kommunikere. Dette trosforhør har egentlig ikke noget med skriftemålet før nadveren at gøre. Det foreslås af Luther for at beskytte nadveren mod profanering. I Öbergs udlægning sker der så det, at »Privatbiktan synes på et naturligt och uproblematisk sätt förenas med trosförhöret till vad vi kallat nattvardsbikt.«²⁵ Dette nadverskriftemål er principielt ikke forskelligt fra det private skriftemål, hvad angår sakramentalt indhold, det er blot tilføjet en kontrollerende og undervisende funktion. Fra 1530 foreslår Luther nadverskriftemålet som normal kirkeordning. Luther fastholder, at såvel nadveren som nadverskriftemålet er frivilligt, dog sådan at kirken i visse tilfælde kan kræve, at kommunikanten indstiller sig til nadverskriftemål før nadveren.

Prædikanternes skriftemålsopfattelse

I prædikanternes skrifter finder vi 4 former for skriftemål. 1. Skriftemål for Gud. 2. Skriftemål for næsten. 3. Det lønlige skriftemål. Disse 3 former er som regel omtalt sammenhængende. 4. Det åbenbare skriftemål.

Skriftemål for Gud. Dette skriftemål nævnes i følgende af prædikanternes skrifter. Peder Laurentsens »Orsagen oc een rett forclaring...«²⁶, »Confessio Hafniensis«,²⁷ Christiern Pedersens »En Christelig bogh Om merckelige spørmaall...«²⁸ og Peder Laurentsens »En stacket vnderuisning...«²⁹.

Skriftemålet for Gud er hver gang omtalt som det første skriftemål, undtagen hos PL(1529), hvor det omtales som det tredje skriftemål. Hos PL bliver det betegnet som »thet ypperste oc besthe synders schrifftemaall, oc for wdhen thette ere the andre inthet regnendis eller actendis for gud« (PL(1529) f. 36-37). Både PL og CP omtaler det som et daglig skriftemål, og CP tilføjer videre, at det »er læt/oc det gøris icke behoff ath bruge mange ord der till eller ath telge alle synderne på fingrene« (CP(1531) s. 358). Dette skriftemål er »nytteligt« (CH art. 38) eller sågar »nock« (PL(1529) f. 36) til menneskenes salighed.

N. K. Andersen hævder,³⁰ at dette skriftemål for Gud, som CH omtaler, ikke er den enkeltes daglige bekendelse for Gud, men istedet et liturgisk skriftemål, som indgår i den evangeliske gudstjeneste. Et liturgisk skriftemål, som det omtales i Malmømmessen³¹ fra 1528 og i Jørgen Jensen Sadolins oversættelse af Luthers katekismus, »Een Catechismus eller then sande hellige Kirckis gamle Lerdom...« fra 1532.³² N. K. Andersens påstand, som han iøvrigt har fra P. Severinsen,³³ hænger sammen med en hypotese om, at det lønlige skriftemål var af ringe betydning for prædikanterne, og at det liturgiske skriftemål var tilstrækkeligt for at få adgang til nadveren. Det forekommer mig dog lidet sandsynligt, at det i CH omtalte skriftemål, skulle være et liturgisk skriftemål. For det første nævnes det omtalte skriftemål sammen med de to andre førømtalte skriftemål. CH skulle så være det eneste sted, hvor et af leddene i den omtalte treklang, skulle have et andet indhold. Det lyder ikke helt sandsynligt. For det andet synes det underligt, hvis det forholder sig som N. K. Andersen hævder, at prædikanterne, i deres store fælles bekendelsesskrift, overhovedet ikke nævner det skriftemål, som på daværende tidspunkt mindre end et år tilbage er omtalt af PL som det bedste og ypperste syndens skriftemål. Især hvis PL er hovedforfatteren til CH, hvad også N. K. Andersen slår til lyd for. Et andet forhold vedrørende skriftemålet for Gud, som er vigtigt for præ-

dikanterne at pointere, er, at det er pålagt af Gud. CP henviser til Luk. 15 og Luk. 18, og PL henviser til Matt. 9 og Joh. 2.

Prædikanternes forståelse af skriftemålet for Gud stemmer godt overens med den personlige kontinuerlige bod, hjerteboden, som Luther omtaler. Både Luther og prædikanterne betoner, at der er tale om et stadigt (dagligt) skriftemål. Medens Luther nævner dette skriftemål som en indledning til skriftemålet for præsten, synes skriftemålet for Gud, i prædikanternes forståelse, i højere grad, at kunne stå alene. Omkring dette spørgsmål lægger især PL sig tæt op ad Zwinglis ide om skriftemålet for Gud. Fælles for dem er betoningen af skriftemålet for Gud, som det sande og bedste skriftemål, og videre som »tilstrækkeligt« for opnåelse af saligheden.

Både hos Zwingli og Luther er skriftbelægget for dette skriftemål vigtigt. Hos Luther er det med udgangspunkt i Matt. 4:17, et skriftsted som ikke optræder hos prædikanterne.

Skriftemål for næsten. Dette skriftemål bliver nævnt i PL(1529), CH(1530), CP(1531) og PL(1533) og bliver hver gang, igen med PL(1529) som undtagelse, nævnt som det andet skriftemål. Typisk er det omtalt ganske kort. Hos PL(1529) er de skriftsteder, som begrunder dette skriftemål, Matt. 5 og Jacob 5, gengivet i kort form. Det er også disse skriftsteder, som bliver nævnt i de andre skrifter således CP(1531) og PL(1533).

Dette skriftemål for næsten, som vi finder hos prædikanterne, er fuldstændig magen til det skriftemål for næsten, som Luther omtaler.

Det lønlige skriftemål. Det lønlige skriftemål er omtalt i samtlige skrifter, der er med i undersøgelsen. Det billede, som tegner sig af prædikanternes forståelse af det evangeliske lønlige skriftemål, er ikke særlig entydigt. Det gælder såvel for skriftemålet i sig selv, som for forholdet mellem det lønlige skriftemål og nadveren.

Prædikanternes afvisning af det lønlige skriftemål i den romersk-katolske udgave er dog helt klar. »Det Paweske scrifftemaal met sine wmuelige tyranniske wilkaar, som ere at randsage oc wdlede alle sine lønlige tancker, synder oc raad aff hiertens winckler oc wraar, en gang om aarith, met alle syndernis omstand och wilkaar, oc scrifte dem for sin egen sogne prest, huad heller han er wiss eller galen, lerd eller wlerd. Dette scrifftemaal er icke aff Guds low, oc det er ingen pligtig at saa gøre« (PL(1533) s. 51). Hovedkritikpunktet er, at dette skriftemål ikke er gudsbealet, men grundet på »menneskenes bwdt«. Videre er det, ifølge prædikanterne, umuligt at bekende samtlige synder. Præ-

dikanterne vender sig også imod den mekaniske form, som de mener at finde i det romersk- katolske skriftemål.

På trods af den manglende gudsbefaling afviser prædikanterne dog ikke det lønlige skriftemål i en evangelisk udgave. Umiddelbart får den manglende gudsbefaling som konsekvens, at det lønlige skriftemål er frivilligt, eller som prædikanterne skriver det »men thet lønlige scriffte- maall ..., er ingen plictig til« (CH art. 38). Denne vending går igen hos PL(1529), PL(1533) og CP(1531), der skriver noget lignende.

Hvordan prædikanterne forestiller sig det evangeliske skriftemål, omtaler samtlige de undersøgte skrifter. Skrifterne kan deles op i 2 grupper. De der omtaler et fritstående lønligt skriftemål, og de der omtaler dette skriftemål i forbindelse med nadveren. Til den første gruppe hører PL(1529) og CP(1531). Til den anden gruppe de resterende.

Vi ser lidt nærmere på den første gruppe. Hos PL hedder det »Tha er thet dog gott att wi bekende oss for wiise oc kloge prester i scriften, eller andre forstandige mend« (PL(1529) f. 38). Det er altså ikke et krav hos PL, at skriftefaderen er en præst, ligesom CP konsekvent omtaler skriftefaderen som en kristen broder.

Anledningen til et skriftemål er for PL »besynderlig brøst conscient- zis nage eller twilactighed i troen eller paa sith christeligt leffned« (PL(1533) s. 52). Angeren som indledning til skriftemålet er hverken nævnt hos PL eller CP. Når den skriftende har bekendt sig som en synder »siger (skriftefaderen) oss raadt oc forkynder oss gwds nade oc affløsning offwer oss oc beder mett oss oc wi met hannom om gwds nerwærelse oc naade som christus haffwer oss loffwet« (PL(1529) f. 38). I alle 3 skrifter er absolutionen nævnt, hos PL nævnes også undervisning og gode kristne råd.

Til den gruppe af skrifter, der nævner det lønlige skriftemål sammen med nadveren, hører: CH(1530), »En cristelig Wnderuisning ...«³⁴ og »Een Haandbog for Sognepresterne ...«³⁵.

I CH hedder det »raade wi dog att før end nogen gaar till att annam- me thett høgwerdige Sacramente« (CH art. 39). Det er altså ikke et krav om skriftemål før nadveren, prædikanterne giver udtryk for her, men hvad man kunne kalde en anbefaling eller opfordring. I ECW(1531) fremgår det ikke klart om skriftemål før nadveren er en betingelse. Ikke underligt da ECW er en skriftemålsvejledning, som først og fremmest behandler selve skriftemålet og ikke omstændighe- derne omkring det. Blot hedder det i den skriftendes syndsbe kendelse »Nw kiære broder er ieg kommen til teg om ett gott raad/att tw ville for gudtz skyldt giffue meg naagen god trøst oc hwsualelse ... oc ieg saa

trøstetd/motthe medt een sterck oc fast troo/ saa oc føle myne synderss forladelse/Oc til myn trooss bestyrkelse Vor herris Jesu Christi sande legomme oc blodt y sacramentett/ motte verdeligen oc nytteligen annamme« (ECW(1531) s. 3). Det kunne godt tyde på, at skriftemålet betragtedes som en betingelse for nadveren, en formodning der yderligere styrkes af det forhold, at skriftets anden halvdel består af 4 spørgsmål som »huo som will annamme alterens sacramente ... han scal vide genswar paa tesse 4 spørgsmaall« (ECW(1531) s. 5).³⁶ I ACS(1535) finder vi en tydelig sammenknytning mellem skriftemål og nadver. Her hedder det »Naar nogen er dend hellige Alters Sacrament begierende da schall hand det esche oc/det minste begiere af Presten. Och dersom det er en mand eller quinde, om huis forstand och Guds frygtighed Presten haffuer sand vidschaff, da lades wii det bliffue der ved ellers skall hand tage hannem offuer en side och vnder wiise hannem det bedste efftersom hand formercher hans nødtorffthighed« (ACS(1535) s. 26). Her er det helt tydelig, at der kan stilles krav om skriftemål før nadveren, hvis det findes påkrævet.

Med hensyn til indholdet af de her omtalte skriftemål, er de i hovedtrækkene bygget op som de før omtalte skriftemål. I de omtalte skrifter indgår både syndsbe kendelse og absolution. I ECW er den foreslåede syndsbe kendelse temmelig omfattende. Intentionen har sikkert været, at den skulle læses udenad eller måske læses op. I ACS, der som ritualbog er ment som en håndbog for præster, er skriftefaderen tillagt en lidt anderledes rolle. Hvor vi i de andre skrifter først og fremmest har mødt den trøstende skriftefader, er det her den irettesættende skriftefader, vi møder. Absolutionen er nævnt i alle skrifter, og i ECW og ACS er den skrevet ud. Absolutionsformularerne ligner ikke hinanden, ligesom ingen af dem ligner den absolutionsformular, vi mødte hos CP. Både i ECW og ACS nævnes det, at absolutionen er gudsbefalel, og der henvises bl.a. til himmelnøglerne Matt. 16:19 og Joh. 20:22. Udover at indeholde syndsbe kendelse og absolution, er det typisk for disse nadverskriftemål, at de indeholder et læreforhør, hvor en elementær kundskab i den kristne lære gøres til betingelse for at modtage nadveren. I CH er det svært at afgøre om der er tale om et egentlig trosforhør, her tales der blot om skriftefaderens »gode raad oc vnderuisning« (CH art. 39). Både i ECW(1531) og ACS(1535) omtales dette trosforhør og dets indhold helt præcis. I ECW(1531) følger der efter selve skriftemålet 4 spørgsmål vedrørende nadverens betydning, indhold og funktion. En rigtig besvarelse af disse spørgsmål gøres altså til kriterium for modtagelse af nadveren. I ACS omtales disse nadverspørgsmål ikke, hvorimod opremsningen af »de X Gudtz bud ... troen ...

pater noster« (ACS(1535) s. 27) gøres til betingelse for, at kunne modtage nadveren, ligesom præsten pålægges at undervise i »det hellige evangelio om Christo, och den Naade oc synders forladelse de maa vente seg for hans skyl« (ACS(1535) s. 27). Vi ser her den dobbelte funktion nadverskriftemålet indeholder. Det er især tydeligt i ECW og ACS. Dels den traditionelle syndsbe kendelse og absolution, dels en undervisnings- og overhøringsdel. En tilfredsstillende afvikling af de to dele gøres til kriterium for, at den skriftende kan modtage nadveren.

Konkluderende er prædikanterne, ikke særligt overraskende, enige om, at afvise det lønlige skriftemål i dens romersk-katolske udgave. Det, de især er kritiske over for, er for det første kravet om at opregne alle synder. Det anser de for en umulighed. For det andet den mekaniske form, de mener skriftemålet har fået. På trods af den manglende gudsbefaling er der dog ingen af prædikanterne, der afviser det lønlige skriftemål i en evangelisk udgave. Det manglende skriftgrundlag får i stedet som konsekvens, at prædikanterne påpeger det lønlige skriftemåls frivillighed. I dette spørgsmål er prædikanterne helt på linie med Luther, der også principielt fastholdt det private skriftemåls frivillighed. Men i betoningen af privatskriftemålet, eller det lønlige skriftemål som prædikanterne kalder det, hersker der stor uenighed. Hos PL, som jo var forfatter til 2 af de 3 skrifter, der omtalte et selvstændigt skriftemål, finder vi en noget skeptisk holdning til det lønlige skriftemål. I stedet betoner PL skriftemålet for Gud, som han kalder det ypperste og bedste skriftemål. Her er han tydelig inspireret af Zwingli, som netop karakteriserer dette skriftemål for Gud, som det eneste sande skriftemål mellem Gud og mennesker. Videre ligger PL tæt op ad Zwingli i forståelsen af privatskriftemålet som en sjælesørgerisk vejledning, hvor præstens undervisning og trøst er vigtigere en syndsbe kendelse og absolution. På et punkt afviger PL dog fra Zwinglis lære, nemlig omkring absolutionen. Medens Zwingli fuldstændig afviser absolutionen, nævner PL den evangeliske afløsning, hver gang han omtaler det evangeliske privatskriftemål. CP ligger på samme måde som PL tæt op ad Zwinglis lære.

I god overensstemmelse med PLs og CPs inspiration fra Zwingli, er det forhold, at i Malmømessen fra 1528 er skriftemålet for Gud indflettet i det liturgiske skriftemål confitior. Her fremstilles hele menigheden for Gud og tildeles syndsforladelsen. Denne indfletning af skriftemålet til Gud er hentet fra Nürnbergmessen 1525.³⁷ Det forhold, at PL i 1533 stadig fastholder det lønlige skriftemåls selvstændighed (i forhold til nadveren), kunne forstås derhen, at den zwinglianske påvirkning hol-

der ved i Malmø, i hvert fald til 1533. På den anden side viser udgivelsen af ECW(1531), at den lutherske forståelse, med sammenkædnin-gen af skriftemål og nadver, har været kendt i Malmø i starten af 1530erne. Spørgsmålet er så, hvilken betydning vi kan tillægge dette skrift. Vi kender ikke forfatteren, og kan derfor ikke uden videre se skriftet, som udtryk for prædikanternes opfattelse af skriftemålet. N. K. Andersen mener, at ECW(1531) »er formentlig et boghandlerfor-etagende«. ³⁸ Om det er rigtigt, er svært at sige. I hvert fald stemmer skriftets forståelse af forholdet skriftemål-nadver ikke overens med den officielle teologiske forståelse i Malmø (ifølge Malmøbogen) på dette tidspunkt.

CH er det tidligste skrift, ³⁹ hvor vi møder sammenknytningen af det lønlige skriftemål og nadveren. Her er det vigtigt at bemærke, at CH er en fællesbekendelse, som en stor part af de evangeliske prædikanter står bag. I denne fælles bekendelse knytter skriftemålsopfattelsen, hvad angår spørgsmålet skriftemål-nadver, helt tydeligt an til Luther. I CH er skriftemål før nadveren ikke et krav fra prædikanternes side, men noget de gerne ser og opfordrer til. Videre indeholder det skrifte-mål, som er omtalt i CH, ikke et egentligt trosforhør, men taler om præstens gode råd og undervisning. Målet har sikkert været det samme som hos Luther, at sikre nadveren mod profanering. ⁴⁰ Helt anderledes direkte overtager den allerede nævnte ECW(1531) Luthers opfattelse af nadverskriftemålet. Her er 4 af Luthers 5 nadverspørgsmål jo medta-get i oversættelse. Problemet med ECW(1531) er, at vi ikke kender forfatteren, og dermed ikke kan tilskrive den en af prædikanterne. Men den kan bruges til at fastslå, at Luthers opfattelse af det lønlige skriftemål har været kendt i Danmark i begyndelsen af 1530erne, og at dele af den evangeliske bevægelse har været påvirket af den. Med ACS(1535) er den lutherske opfattelse for alvor slået igennem, i hvert fald hos de københavnske prædikanter. Disse prædikanter har her fuld-stændigt overtaget Luthers forståelse af nadverskriftemålet med dets 2 funktioner: 1. syndsbekendelse og absolution og 2. trosforhøret. Inter-essant er det at se, at de københavnske prædikanter forestiller sig denne deres ritualbog brugt over hele landet. De forsøger altså at gøre deres lutherske forståelse af nadverskriftemålet landsdækkende allere-de i 1535. På samme tid som ACS(1535) udgives i København, udgives en tilsvarende ritualbog i Malmø. ⁴¹ I denne omtales det lønlige skrifte-mål ikke. Måske et bevis på at den udgave af det lønlige skriftemål, som vi har mødt tidligere hos PL, stadig er officiel i Malmø i 1535.

Omkring det lønlige skriftemåls øvrige dele, syndsbekendelsens

form, absolutionen og skriftefaderens status, er forståelsen i CH, ECW(1531) og ACS(1535) også i fuld overensstemmelse med den lutherske opfattelse.

N. K. Andersen konkluderer, på baggrund af undersøgelsen af CH og andre af de evangeliske prædikanters skrifter, at de danske prædikanter i deres forståelse af privatskriftemålet »tilslutter sig den tidlige evangeliske tradition, som vi kender fra Sydtyskland, Østersøprovinserne og Sverige ... Privatskriftemålet bliver derimod kun, eller væsentlig, ratforschung; man synes ikke at tillægge den individuelle afløsning særlig betydning ... Overalt mærkes afstanden fra den samtidige Augustana og en i snævrere forstand luthersk opfattelse«. ⁴²

N. K. Andersens konklusioner omkring de danske prædikanters skriftemålsopfattelse stemmer kun tildels overens med, hvad det foregående har vist. I sin overensstemmelse med N. K. Andersen, viser det foregående, at en fløj af de danske evangeliske prædikanter, specielt PL og CP, i deres opfattelse af skriftemålet knytter an til den sydtyske reformationstype. Men lige så tydeligt viser det foregående, at der findes en anden fløj inden for den danske prædikantbevægelse, som m.h.t. skriftemålsopfattelse er snævert knyttet til den lutherske forståelse.

Det åbenbare skriftemål. Det åbenbare skriftemål er omtalt i 2 af prædikanternes skrifter, nemlig PL(1529) og ACS(1535).

Det åbenbare skriftemål skal benyttes i tilfælde af åbenbare synder, hvor næsten eller den kristne forsamling »ere bleffne foragede« (ACS(1535) s. 29). I PL(1529) er de åbenbare synder bl.a. omtalt som »mandrabre, hoorkarle, hoorkoner, skiørleffuere, iomfrwrenckere, afgude dyrkere, meenedere, doblere, dranckere« (PL(1529) f. 37).

Proceduren er, at synderen åbenbarer sin synd for menigheden (i ACS(1535) inddrages foruden vidner). Efter at have bedt om syndernes forladelse, sætter præsten synderen »noghen penitetz is tiid for, effter som synden er till« (ACS(1535) s. 30), som synderen modtager uden »knur oc gensigeuse« (PL(1529) f. 37). Derefter skal synderen tildeles absolutionen. Hos PL(1529) udredes det videre forløb, hvis synderen ikke vil rette sig efter den pålagte bod. Først skal han have en påmindelse, og hvis det ikke hjælper, skal han lyses i band »thet er han skal icke haffue omgengelse oc deelactighed i sacrament guds bord oc i anden christen menneskes samfund« (PL(1529) f. 37).

Indholdet af det åbenbare skriftemål i de to skrifter stemmer fint overens med hinanden. PL omtaler forskellige skriftsteder som begrundelse for det åbenbare skriftemål, bl.a. Matt. 18:15-17. Det er samme

skriftsted, som Luther henviser til i den 8. af invocavitprædikenerne,⁴³ hvor han omtaler det åbenbare skriftemål.

Konkluderende kan vi konstatere, at de danske prædikanter, omkring deres opfattelse af skriftemålet, er inspirerede fra i hvert fald to sider. Dels fra en sydtysk humanistiskreformatorisk opfattelse, hvor bl.a. Zwingli har været »chefideolog«. I vores materiale knytter denne skriftemålsopfattelse til især PL og CP, og dermed Malmø. Dels fra en luthersk reformationstype, som i vores materiale kommer til udtryk i CH(1530) og især i ACS(1535), hvor den lutherske opfattelse slår helt igennem.

Der er dog ingen grund til at overbetone denne forskel i skriftemålsopfattelse hos de evangeliske prædikanter. At jeg kan konstatere denne forskel er nok i højere grad udtryk for de spørgsmål, jeg har stillet materialet, end udtryk for en konflikt de evangeliske prædikanter imellem. Sandsynligvis har denne uoverensstemmelse i opfattelsen af skriftemålet ikke haft den store betydning for prædikanterne.

Den fremherskende holdning i den danske forskningsdiskussion, m.h.t. de danske evangeliske prædikanters kristendomsopfattelse, er at de overvejende knyttede an til den humanistiskreformatoriske retning, som især var fremherskende i Sydtyskland, og at den lutherske kristendomsforståelse først fik overtaget med kirkeordinansen, som den tyske reformationsorganisator Johannes Bugenhagen var en af hovedmændene bag. Det er især N. K. Andersen, der har fremført denne opfattelse, og opfattelsen har, om man så må sige »dannet skole«, og er blevet overtaget af andre kirkehistorikere. Omkring prædikanternes forståelse af skriftemålet viser det foregående, at opfattelsen ikke holder helt stik. Ganske vist er der en fløj af prædikanterne, der omkring skriftemålsopfattelse knytter an til den sydtyske reformationstype. Men der er også en anden fløj, der knytter an til den lutherske forståelse af skriftemålet. M.h.t. skriftemålsopfattelse er den lutherske forståelse altså slået igennem før reformationens officielle indførelse i Danmark.

Det efterreformatoriske skriftemål

Det følgende hovedafsnit beskæftiger sig med skriftemålet, som det blev set og forstået af den nyordnede luthersk-evangeliske kirke i Danmark, umiddelbart efter reformationen. Formålet er, at kortlægge kirkens skriftemålsopfattelse ud fra den praksis, som den evangeliske kirke foreskriver, efter den har opnået officiel status. Denne kortlægning skal danne baggrund for:

1. En sammenligning med prædikanternes skriftemålsopfattelse, som vi så på i sidste hovedafsnit, med henblik på at godtgøre en eventuel overensstemmelse.

2. En sammenligning med de forskellige reformationsretningers skriftemålsopfattelse, som blev præsenteret i sidste hovedafsnit, igen med henblik på at godtgøre overensstemmelse/uoverensstemmelse.

Hovedspørgsmålet går altså på, om der er tale om brud eller kontinuitet i udviklingen fra de danske prædikanter til den officielle evangeliske kirke, med hensyn til skriftemålsopfattelse.

Undersøgelsen vil tage sit udgangspunkt i kirkeordinansen 37/39, der som kirkens nye »grundlov« indeholder anvisninger omkring den ønskede skriftemålspraksis, og derfor er helt central i forsøget på at kortlægge den luthersk-evangeliske kirkes »lære«. Udover kirkeordinansen vil der i undersøgelsen blive inddraget andre skrifter og bøger, omhandlende skriftemålet, som blev udsendt af de danske reformatorer.

Geografisk vil jeg bibeholde den allerede udstukne afgrænsning, nemlig at vi holder os inden for kongeriget Danmark.

Rent tidsmæssigt er afgrænsningen for afsnittet meget snæver. Den strækker sig fra reformationens proklamation, oktober 1536, til stadfæstelsen af kirkeordinansen, 14. juni 1539. Det, der interesserer os i dette afsnit, er det læremæssige grundlag i den nyordnede evangeliske kirke. Derfor denne afgrænsning til disse knap 3 år, hvor den nye kirkes lære og organisering er blevet udformet.

Skriftemålspraksis i den luthersk-evangeliske kirke

Den tidlige luthersk-evangeliske kirke omtaler 4 former for skriftemål: 1. Skriftemål for Gud. 2. Det lønlige skriftemål. 3. Nadverskriftemålet. 4. Det åbenbare skriftemål. I forhold til de skriftemålsformer de evangeliske prædikanter omtalte, er det kun »skriftemålet for næsten«, der ikke går igen her.

Skriftemålet for Gud. Dette skriftemål er kun nævnt hos P. Palladius »Enchiridion ...«⁴⁴ Det er omtalt meget kort i et afsnit, om hvilke synder, der skal skrifies; »for Gud skal mand giffue sig skyldig for alle synder/oc saa for dem som wij icke kende/som wii gøre i Fader vor« (PP(1538) s. 88). Hos Frans Vormorsen, i »Den lille danske catechismus ...«,⁴⁵ er et lignende skriftemål nævnt, nemlig i form af en generel syndsbe kendelse, læst op af præsten under gudstjenesten efter prædiken. Dette liturgiske skriftemål for Gud skal efterfølges af en bøn om syndsforladelse og afslutningsvis »een obenbare oc almindelig absoltutz« (FV(1537) s. 140). Hos FV(1537) møder vi også et afsnit om

forskellige former for synd. Her forklares hvad arvesynd er, hvad der er dødelig synd, og hvad der er nådelig synd. Om arvesynden hedder det bl.a. »det er/vor forkrenckte naturs brek oc last oc een tilbøielighed til det som ontt er/ medt huilken wi ere fødde/oc bliffuer hart i oss indtil vor døde dag« (FV(1537) s. 152). Om dødelig synd hedder det bl.a. »det er een tancke/begering/ordt/tale eller gerning emodt samuitigheden/eller Guds budordt ... de som saadant gøre/ere skyllige under døden oc Guds dom oc skulle icke indgaa i hymmeriges rige/ wden de sig bedre och omuendes igen« (FV(1537) s. 152-53). Endelig hedder det om nådelig synd: »een naadelig syndt er icke nogen gerning/men een begering oc tilbøjelighed som emodt vor wilge wdbryster... saadan affect oc begeringer forladis dennem som tro/ fordi siges de att vere naadelige synder (det er) aff Gud tilgiffne oc forladne« (FV(1537) s. 153). Denne udredning om karakteren af de forskellige syndsformer er bemærkelsesværdig, fordi dens forklaring af dødelig synd og nådelig synd ligger helt tæt op af det romersk-katolske syndsbegreb. Det er da også det eneste sted i materialet fra de evangeliske prædikanter og den tidlige evangeliske kirke, at jeg er stødt på en sådan udredning. Når vi skal sammenholde prædikanternes forståelse af skriftemålet for Gud med den tidlige luthersk- evangeliske kirkes forståelse, er det karakteristisk, at begejstringen for dette skriftemål, som vi mødte hos prædikanterne, slet ikke er tilstede i den luthersk-evangeliske kirke. Omtalen af skriftemålet for Gud, som vi møder hos PP(1538), er kort og nøgtern, og udgør begyndelsen til en længere udredning af det lønlige skriftemål. Dette giver dog indtryk af en overensstemmelse med den lutherske opfattelse af skriftemålet for Gud; nemlig at dette skriftemål skulle fungere som en forberedelse til skriftemålet for præsten, uden at dette dog ekspliciteres hos PP(1538). I det hele taget viser omtalen af det lønlige skriftemål, at PP(1538) knytter an til den lutherske opfattelse, i modsætning til den zwinglianske opfattelse, som jo ikke anerkender det lønlige skriftemål. Anderledes forholder det sig med den opfattelse, som kommer til udtryk hos FV(1537). Ideen hos ham om en almindelig syndsbe kendelse indkorporeret i gudstjenesten, ligger tydeligt i forlængelse af den opfattelse, vi mødte i Sadolins katekismus i sidste hovedafsnit. Ikke underligt, da Vormordsen har udarbejdet sin katekismus med udgangspunkt i Sadolins. Om den opfattelse af skriftemålet for Gud, som vi møder hos Vormordsen, indebærer en afvisning af det lønlige skriftemål, kan vi ikke sige noget om ud fra Vormordsens katekismus. Her kan vi dog få lidt hjælp fra en ritualbog, som Vormordsen udsender i 1539 »Een gantske nyttelig oc alle sogneprester oc predicat nødtørtelig Haandbog...«⁴⁶. Her omtales det lønlige skrifte-

mål nemlig ikke. Disse forskellige forhold tyder på, at Vordmordsens skriftemålsopfattelse knytter an til den opfattelse, vi fandt hos de malmøske prædikanter Peder Laurensen og Christiern Pedersen. Dette er faktisk også meget sandsynligt, da Vormordsen tilhører kredsen af evangeliske prædikanter i Malmø.

Det lønlige skriftemål. Jeg har valgt at skelne mellem det lønlige skriftemål og nadverskriftemålet. På trods af overlapningen mellem de to former i de undersøgte skrifter, mener jeg at finde berettigelse for opdelingen. Ligesom jeg mener, det kan være frugtbart for forståelsen af de to former at se på dem hver for sig.

Inden jeg går igang med selve undersøgelsen af det lønlige skriftemål, vil jeg sige lidt om forholdet mellem de forskellige udgaver af KO. Udkastet til KO blev udarbejdet på 2 møder i henholdsvis Odense og Haderslev, foråret 1537, af nogle af kongen beskikkede teologer, heriblandt en del af de førnævnte evangeliske prædikanter. Det latinske udkast var færdigt 17. april 1537, og det er altså den danske oversættelse af dette udkast⁴⁷ (KOI), jeg inddrager i undersøgelsen. Det blev herefter sendt til Wittenberg for at blive godkendt af Luther. Juni 1537 vendte det tilbage i godkendt stand, samtidig med at Johannes Bugenhagen, en af Luthers nære medarbejdere, kom til Danmark efter ønske fra Christian III. Sammen med Bugenhagen kom også P. Palladius, som på dette tidspunkt havde afsluttet sine studier i Wittenberg. I løbet af sommeren blev KO færdigbearbejdet, nok først og fremmest under ledelse af Bugenhagen og P. Palladius. Den 2. september 1537 blev KO, med det såkaldte kongebrev, udstedt af kongen. Det er den danske oversættelse⁴⁸ (KOII) af denne første autoriserede latinske udgave af KO, som også vil indgå i undersøgelsen. Denne latinske udgave var færdigtrykt 13. december 1537. Men KO bliver altså først endelig vedtaget på herredagen i Odense 1539, denne gang udformet på dansk og indholdsmæssigt let revideret i forhold til 1537-udgaven. Den endelige udgave⁴⁹ (KOIII) vil selvfølgelig også indgå i undersøgelsen.

Jeg har valgt at inddrage disse 3 »udgaver« af KO i håbet om, at en sammenstilling af de forskellige udgavers behandling af skriftemålet kan afsløre, hvem der først og fremmest har haft indflydelse på formuleringen af KOs skriftemålsafsnit og dermed den bagvedliggende opfattelse.

Indholdsmæssigt er der den afgørende forskel mellem de forskellige udgaver, at i KOI (1537) regnes skriftemålet sammen med dåben og nadveren for et sakramente, i overensstemmelse med Confessio Augustana og den romersk-katolske opfattelse. I de senere udgaver af KO er

det kun dåben og nadveren, der regnes for sakramenter. Med hensyn til omtalen af det lønlige skriftemål er de tre udgaver næsten ens, d.v.s. at udkastet nærmest uændret er lig med den endelige udgave. Den eneste væsentlige forskel er indledningen til redegørelsen af »Hourledis Affløsning skal tilgaa« (KOIII (1539) s. 69). Denne indledning er i KOI (1537) lidt længere end i de senere udgaver. Om skriftemålets funktion hedder det bl.a. »Affløsning er en vpreysning fore thennom som ere fulldt neer baarttfalldene, och saa gaath som een igenkommelsse till daabenn, aff huilckenn wii maathe agthes atuere fraafalldene« (KOI (1537) s. 76). Dette er i de to senere udgaver »køgt ned« til: »Di den fører een syndere (om hand ellers troer) igien til den pact, vdi Doben bleff giord« (KOII(1537) s. 185) (KOIII(1539) s. 69).⁵⁰ Det lønlige skriftemål er, udover de tre udgaver af KO, også omtalt i PP(1538) og i P. Palladius »Dend lidle Danske Catechismus...«⁵¹.

I KO bliver der, efter at det er pointeret at skriftemålet er frivilligt, fastsat tid og sted for skriftemålets afholdelse; »Der fore skulle Sognepresterne vdi Stederne være til stede i Kircken om løffuerdagen vnder afftensang, Men paa landz byerne før end Messe holdis om Søndagen, oc lade seg finde redebon for alle de schriffte wille oc berettis« (KOIII(1539) s. 70). I Bugenhagens lille efterskrift til PP(1537) »om hemmelig skriftemaal«, tages der skarp afstand fra det romersk-katolske skriftemål. Forøvrigt det eneste sted i det undersøgte materiale, hvor der polemiseres mod det romersk-katolske skriftemål. Det, som Bugenhagen især udtrykker bekymring for er, at den skriftende let forledes til at tillægge retfærdigheden egne gode gerninger, istedet for Guds nåde og barmhjertighed.

I de undersøgte skrifter er det helt tydeligt de ydre handlinger i skriftemålet, der lægges vægt på, f.eks. syndsbekendelsen og absoluttionen, medens den personlige forberedelse, angeren og syndserkendelsen, knap er nævnt. I KO er det nærmeste, man kommer en omtale af den personlige forberedelse, at synderen henvender sig til skriftefaderen »aff synders weyerkiendelse« (KOIII(1539) s. 69).

I KO og PP(1538) gøres der en del ud af syndsbekendelsens form og indhold. Begge steder omtales 2 overordnede former. Dels en generel syndsbekendelse og dels en mere specifik bekendelse, der går på helt konkrete synder: »enten i almindelighed bekende seg een Søndere ... Eller om samuittigheden noget nagger, da skal hand det sige fram« (KOIII(1539) s. 70).

Både i KO og PP(1538) pointeres det, at der ikke er krav om opregning af alle synder, ligesom det indskærpes, at skriftefaderen ikke må presse skriftebarnet, så denne »opdicte selff nogen synd/oc der met

gøre ith martyrium oc pine aff scrifftemaal« (PP(1538) s. 89). Dog opfordres der til, at skriftebarnet bekender de synder som specielt tynger samvittigheden: »mand nogle forteller, det kand saare quegne samvittigheden« (KOIII(1539) s. 70). Alligevel er det tydeligt her, at denne opfordring har sit udgangspunkt i en nærmest mentalhygienisk omsorg for skriftebarnet, frem for en overholdelse af skriftemålets procedure.

I både KO, PP(1537) og PP(1538) omtales absolutionen, og i PP(1537) og PP(1538) pointeres det, at skriftefaderens syndsforladelse er lig Guds syndsforladelse; »Dernest/naar du aldeelis forlade dig paa de Guds Ord/som han siger dig for/oc antager det af hans Mund/ligesom Gud talede sielf med dig« (PP(1537) s. 2). Videre understreger PP(1537) troens vigtighed. Hvis troen mangler: »saa Afløsningen vaar dig intet nyttelig/men end ocsaa skadelig ... oc huad som skeer foruden Troen/det siunis saa høfsk oc hellig som det nogen tid vil/saa er det dog synd« (PP(1537) s. 3). Konstateringen af, at de forskellige udgaver af KO er overvejende ens i redegørelsen for det lønlige skriftemål, må føre til den konklusion, at det er den oprindeligt nedsatte kreds af teologer, som først og fremmest er ansvarlige for formuleringen af afsnittet om lønligt skriftemål.

Som nævnt, blev det oprindelige latinske udkast af KO udarbejdet på to møder i Odense og Haderslev i vinteren og foråret 1537. Vi kender navnene på de, til mødet i Odense, indkaldte teologer⁵². En gennemgang af disse navne viser, at langt den overvejende del af de indkaldte er evangeliske prædikanter. Derudover er der nogle repræsentanter fra domkapitlerne. Hvorvidt udkastet så er blevet endelig udarbejdet i Odense, eller først er færdiggjort i Haderslev, kan være svært at udtale sig om. Med sikkerhed kan vi sige, at afsnittet i KOI(1537) ikke direkte er blevet inspireret af Haderslevartiklerne fra 1528,⁵³ omend der heller ikke er nogen egentlig uoverensstemmelse. C. T. Engelstoft⁵⁴ hævder, at udkastets skriftemålsafsnit først og fremmest er taget fra Luthers »Formula missæ et communionis« fra 1523. Vi kan altså konstatere, at de evangeliske prædikanter med stor sandsynlighed har haft afgørende indflydelse på formuleringen af KOs skriftemålsafsnit, og at de først og fremmest har været inspireret direkte af Luther.

Hvordan er forholdet så mellem den opfattelse af det lønlige skriftemål, som kommer til udtryk i KO, og den som vi mødte hos de evangeliske prædikanter. Som vi husker, mødte vi to fra hinanden afvigende skriftemålsopfattelser hos de evangeliske prædikanter. En som knyttede sig til Luther, og en som knyttede sig til Zwingli. Det lønlige skriftemål i den lutherske »udgave«, knyttede hos prædikanterne selve skrif-

temålet sammen med en nadverforberedelse, således at det lønlige skriftemål egentlig blev lig med nadverskriftemålet. Som vi har set i det foregående, skelner den tidlige luthersk-evangeliske kirke mellem et selvstændigt, lønligt skriftemål og et egentlig nadverskriftemål.

Nadverskriftemålet. Nadverskriftemålet adskiller sig fra det lønlige skriftemål ved, foruden at tilsige syndernes forladelse ligesom det lønlige skriftemål, også at give adgang til nadveren.

Indholdsmæssigt indeholder nadverskriftemålet typisk de dele, vi kender fra det lønlige skriftemål, nemlig syndsbe kendelse og absolution, plus en overhøring i elementære dele af den kristne lære.

I KO er der skelnet mellem det lønlige skriftemål og nadverskriftemålet på følgende måde. Efter at det lønlige skriftemål er gennemgået, fortsættes »Der effter om hand wil berettis, skal hand flitelig atspørgis, huad forstand oc mening hand haffuer om Herrens naduorde« (KOIII(1539) s. 70). Udover KO omtales nadverskriftemålet i »Een Haandbog for Sogneprester til alle Euangeliske kircketienester«⁵⁵ i en udgave fra 1537,⁵⁶ og en udgivelse af P. Palladius fra 1538, hvor udsnit af håndbogen er benyttet, »Een liden oc nyttelig bog...«⁵⁷. I disse to skrifter er det kun nadverskriftemålet, som omtales. Også for omtalen af nadverskriftemålet gør det forhold sig gældende, at de 3 udgaver af KO er overvejende ens.

Af det ovenstående citat fremstår det som om, at alle, der vil deltage i nadveren, først skal gennem nadverskriftemålet, uden hensyntagen til deres kateketiske kundskaber. I KOs afsnit om nadveren er fortolkningen ikke helt så skarp. Hvis nadvergæsterne kendes som »Skickelige oc retskaffne nock« (KOIII(1539) s. 72), kan de gå direkte til alters. Dette kriterium stemmer overens med, hvad vi møder i LONB(1537); »der som det er een mand eller quinde om hues Gudfryctighed Sognepresten haffuer sand vidskaff/da lade wij de bliffue der vid« (LONB(1537) s. 143).

Hvilke kundskabskrav er det så, der stilles til nadversgæsterne? I KO formuleres det bl.a. således: »om hand oc forstaar, huad Herrens naduorde er, oc huad nytte hand haffuer med seg ... Oc om hand haffuer vdi Christi Schole saa yderlig forbedret seg, at hand wed at opregne de X bud oc andet, som hør til Børnelerdomen« (KOIII(1539) s. 70). I LONB(1537) pålægges det præsten at tage »hannem/eller hende/offuer een side/och vnderuise hannem eller hende/det bedste effter som hand formercker hans/eller hendis/ nødtørffthighed« (LONB(1537)s. 143), og hvis det drejer sig om »ith vngt oc wforstaandigt menniske/da skal hand forhøre det i de X Gudz budord/i Troen/i Fader vaar« (LONB(1538)

s. 144). Der stilles altså begge steder krav om kendskab til grundelementerne i katekismen, men bemærkelsesværdigt nok stilles der ikke i LONB(1538) noget krav om kendskab til nadverens indhold og funktion, et krav som er centralt i KO.

Dersom det kommer frem under overhøringen, at skriftebarnet ikke kan opfylde de stillede krav, bliver vedkommende forment adgang til nadveren indtil kravet kan opfyldes. I KO pointeres det, at skriftefaderen orienterer skriftebarnet om denne »karantæne« fra nadveren i nadverskriftemålet: »Paa det hand ey skal komme i noget ont røcte, der som hand for altered saa obembarlig foruiises« (KOIII(1539) s. 70). I KOI(1537) tages der endvidere højde for det tilfælde, at skriftebarnet opfylder de nævnte kundskabskrav, men samtidig er berygtet for sit lastefulde levned. Vedkommende skal også holdes fra nadveren, indtil han »met obenbare tegne beuiise seg at føre eth andnet leffnet« (KOI(1537) s. 78). Der er ingen større uoverensstemmelse mellem KO og LONB(1538) i deres beskrivelse af nadverskriftemålet. Da skriftemålsafsnittet i LONB(1538) er identisk med skriftemålsafsnittet i ACS(1537), har vi også sagt, at der er en klar forbindelse mellem de evangeliske prædikanter, der omtaler nadverskriftemålet, og den tidlige luthersk-evangeliske kirke, med hensyn til opfattelsen af nadverskriftemålet. Den eneste nævneværdige forskel mellem KO og LONB(1538) er, at KO i overhøringen, udover de kateketiske kundskaber, også inddrager spørgsmål om nadverens karakter. Et forhold der på dette punkt placerer KO nærmere den oprindelige lutherske ide om indholdet af overhøringen i nadverskriftemålet, end tilfældet er med LONB(1538). Som vi så i sidste hovedafsnit, gik de 5 spørgsmål Luther foreslog som forberedelse til nadveren, netop på nadverens betydning og indhold.

Det åbenbare skriftemål. Det åbenbare skriftemål nævnes i både KO og LONB(1538). Opdelingen mellem, hvilke synder der skal skrifies lønligt, og hvilke der skal skrifies åbenbart, er den gængse. Nemlig »de synder som witterlige ere, de skulle obenbare med afløsning forladis. Men de som lønlige ere, dennom maa mand oc lønligt afløse« (KOIII(1539) s. 71).

De forskellige KO-udgavers retningslinier for det åbenbare skriftemål er nærmest enslydende, bortset fra at der i KOII(1537) og KOIII(1539) er tilføjet et afsnit om, at dødsdømte skal afløses og tildeles nadveren betingelsesløst.

Men ellers er der overvejende enighed om forløbet af det åbenbare skriftemål i KO og LONB(1538). Synderen skal »effter gammel sedua-

ne tage nogre til seg aff syne kyndynge oc wenner, oc gaa saa om Søndagen til hannom, som er Sognepræst der samme steds. Oc der strax effter predicken fore høige Alter giffue obenbare sin anger oc ruelse til kiende for alle« (KOIII(1539) s. 71). Efter at præsten så har trøstet synderen med evangeliet, skal han tildele vedkommende absolutionen. I LONB(1538) er der forslag til en absolutionsformular. Ifølge LONB(1538) skal synderen endvidere, efter at være tildelt absolutionen, tildeles en pønitentstid: »Maa mand vel (andre til een redzel) sætte hannem nogen Penitentzis tiid/effter som synden er til/ath hand paa een forsagt tiid Faster/oc leffuer i affhold met sin Mad/Dricke/Skiempt/Lyst oc glæde/etc.« (LONB(1538) s. 145-46). Der er altså ikke tale om en »bod« i romersk-katolsk forstand, med det formål at udsone den timelige straf, men om en præventiv foranstaltning med det formål at afholde andre fra at begå den samme synd. I KO er der ingen bodslignende opfølgning af absolutionen.

Et af de få steder, hvor de evangeliske prædikanter omtalte det åbenbare skriftemål, var i ACS(1535). Da redegørelsen for det åbenbare skriftemål i ACS(1535) og LONB(1538) er identiske, med den undtagelse at der mangler en kort afslutning i sidstnævnte, er der også en klar linie mellem i hvert fald de evangeliske prædikanter i København anno 1535, og den tidlige luthersk-evangeliske kirke omkring dette spørgsmål.

Som det fremgår af det foregående, er der en klar forbindelse mellem den tidlige luthersk-evangeliske kirke og den lutherske fløj af de evangeliske prædikanter med hensyn til forståelsen af skriftemålet. Denne overensstemmelse kommer til udtryk i en nærmest ens formulering af retningslinier for de forskellige skriftemålsformer. Videre underbygges dette indtryk af overensstemmelse af, at den tidlige luthersk-evangeliske kirke overtager retningslinier om forskellige skriftemålsformer, udarbejdet af de evangeliske prædikanter, og bruger dem i LONB(1538). Måske i et forsøg på at afhjælpe den efterspørgsel efter luthersk-evangeliske retningslinier for de forskellige ritualer, frem til KØ udkommer på dansk. Det forhold, at den københavnske håndbog udkommer, også efter at reformationen er gennemført, peger i samme retning. Omvendt kan vi konstatere, at den zwingliansk inspirerede opfattelse af skriftemålet, som vi traf især hos de malmøske prædikanter, har vundet ringe indpas i den tidlige luthersk-evangeliske kirke. I det undersøgte materiale er det kun Frans Vormordsen der stadig forfægter denne opfattelse af skriftemålet, men med den endelige udgave af KO må man gå ud fra, at denne opfattelse forsvinder.

Videre har denne undersøgelse vist, at KOs skriftemålsafsnit med stor sandsynlighed er formuleret under medvirken af de evangeliske prædikanter, og at der under de senere redigeringer af KO, hvor bl.a. Bugenhagen og P. Palladius har været medvirkende, ikke er blevet ændret væsentligt på skriftemålsafsnittet i KO.

Med hensyn til kortlægning af den tidlige luthersk-evangeliske kirkes forståelse af skriftemålet, er det begrænset hvad nyt denne undersøgelse har bidraget med, selvom undersøgelsesmaterialet har været større end i de tidligere forskningsbidrag. Derimod har undersøgelsen klargjort i forbindelsen mellem de evangeliske prædikanter og den tidlige luthersk-evangeliske kirke omkring dette spørgsmål, og vist at der er et tydeligt sammenfald i forståelsen af skriftemålet hos den lutherske fløj af de evangeliske prædikanter og den tidlige luthersk-evangeliske kirke.

Sammenfatning

Den følgende sammenfatning vil falde i 2 dele. I første del vil jeg samle undersøgelsens resultater omkring det evangeliske skriftemål, herunder trække nogle linier mellem prædikanternes skriftemålsopfattelse, og den opfattelse vi finder i den tidlige luthersk-evangeliske kirke.

I anden del vil jeg sammenholde det senmiddelalderlige romersk-katolske skriftemål med det evangeliske og se på ligheder og forskelle omkring ide og praksis.

Det evangeliske skriftemål

Fraregnet de liturgiske skriftemål, er der omtalt 4 former for skriftemål hos de evangeliske prædikanter og i den tidlige luthersk-evangeliske kirke: 1. Skriftemålet for Gud, 2. Skriftemålet for næsten, 3. Det lønlige skriftemål og 4. Det åbenbare skriftemål.

Skriftemålet for Gud. Skriftemålet for Gud finder vi omtalt såvel hos de evangeliske prædikanter som i den tidlige luthersk-evangeliske kirke. For de evangeliske prædikanter, især den zwinglianske fløj, er denne skriftemålsform helt central. Et forhold, der hænger sammen med, at Zwingli anser dette skriftemål for det eneste rigtige skriftemål, hvor syndsbekendelse og syndsforladelse bliver et anliggende direkte mellem det enkelte kristne menneske og Gud. Luther omtaler også dette skriftemål for Gud, først og fremmest som forberedelse til det lønlige skriftemål. I de evangeliske prædikanters skrifter omtales dette skriftemål flere steder som et dagligt skriftemål, »nock« til menneskenes

salighed, helt i overensstemmelse med den zwinglianske opfattelse.

I de undersøgte skrifter fra den nykonstituerede kirke omtales skriftemålet for Gud kun et enkelt sted. Umiddelbart fremstår dette skriftemål ikke som et særligt vigtigt skriftemål ifølge den tidlige luthersk-evangeliske kirke.

Alt i alt kan vi konkludere, at skriftemålet for Gud går fra, hos prædikanterne, at være et centralt og det eneste »nødvendige« skriftemål, til i den tidlige luthersk-evangeliske kirke at være et skriftemål af sekundær betydning.

Skriftemålet for næsten. Denne skriftemålsform omtales af de evangeliske prædikanter som et skriftemål, der kan bruges, hvis en medkristen er blevet forulempet. Det er åbenbart ikke et særligt vigtigt skriftemål, og den forståelse vi møder af det hos prædikanterne, stemmer meget fint overens med den opfattelse af dette skriftemål, vi finder hos Luther.

Vi finder ikke dette skriftemål omtalt i de undersøgte skrifter fra den tidlige luthersk-evangeliske kirke.

Det lønlige skriftemål. Hos de evangeliske prædikanter finder vi en noget flertydig opfattelse af dette skriftemål. Vi kan udskille to hovedtyper. I den ene hovedtype er det skriftefaderens undervisende og trøstende funktion, som bliver fremhævet. Dette er helt i overensstemmelse med den zwinglianske opfattelse, hvor det er skriftefaderens primære opgave at give den skriftende en tro på Guds direkte syndsforladelse. De prædikanter, som bekender sig til denne hovedtype, omtaler dog også den præstelige absolution, ikke helt i overensstemmelse med den zwinglianske opfattelse. Denne hovedtype af det lønlige skriftemål er hos prædikanterne altid nævnt sammen med en beskrivelse af skriftemålet for Gud, hvor skriftemålet for Gud er omtalt som det eneste »nødvendige« skriftemål, mens det lønlige skriftemål er beskrevet som et »muligt« skriftemål.

Den anden hovedtype af det lønlige skriftemål er karakteristisk ved en sammenknytning mellem skriftemålet og nadveren, således at præsten i de tilfælde, hvor det fandtes fornødent, kunne pålægge den kommunicerende at skrifte før nadveren. Ikke på grund af absolutionen, men for at få vished for nadvergæstens kendskab til den mest elementære kristne lære.

Denne sammenknytning af skriftemål og nadver er helt tydeligt inspireret af Luther, der selv havde foreslået denne foranstaltning for at sikre nadveren mod profanering.

Det lønlige skriftemål har en helt central placering i den luthersk-evangeliske kirke, f.eks. bliver det pålagt sognepræsten at være tilstede i kirken på bestemte tidspunkter, for at kunne forrette skriftemål og nadver.

Når vi ser på udviklingen i opfattelsen af det lønlige skriftemål fra de evangeliske prædikanter til den tidlige luthersk-evangeliske kirke, er det klart, at det er den lutherske opfattelse af de to skriftemålsopfattelser, vi finder hos de evangeliske prædikanter. Den overtages af den luthersk-evangeliske kirke, og ophøjes til officiel »lære«. Denne tolkning underbygges af, at den luthersk-evangeliske kirke overtager nogle ritualanvisninger, udarbejdet af den lutherske fløj blandt prædikanterne, og udgiver dem efter, at reformationen er gennemført.

Den opfattelse af det lønlige skriftemål, vi finder i den tidlige luthersk-evangeliske kirke, stemmer som sagt fint overens med Luthers opfattelse. Dog er der nogle punkter, hvor den foreskrevne praksis ikke stemmer overens med det lutherske idegrundlag. Et forhold som Luther pointerer meget kraftigt, er skriftemålets frivillighed. Dette krav er dog svært at håndhæve i forhold til nadverskriftemålet, som har dette indbyggede moment af tvang. Et dilemma, som Luther godt selv var klar over. Et andet forhold er Luthers ide om det »almene præstedømme«, ifølge hvilken alle kristne med lige ret kunne tildele syndsforladelsen. Denne ide afspejles også dårligt i den praksis, som f.eks. KO beskriver. Her indtager kirken, omkring det lønlige skriftemål, en tydelig mæglerrolle mellem det enkelte menneske og Gud. Ligeledes et kompromis, som Luther var opmærksom på og accepterede.

Det åbenbare skriftemål. Både de evangeliske prædikanter og den tidlige luthersk-evangeliske kirke omtaler det åbenbare skriftemål. Der er enighed om, at det er i tilfælde af åbenbare synder at denne skriftemålsform tages i anvendelse. Den foreskrevne praksis omkring dette skriftemål afviger ikke væsentlig fra hinanden. At der er en tæt sammenhæng understreges endvidere af, at den tidlige luthersk-evangeliske kirke, ligesom det var tilfældet ved det lønlige skriftemål, overtager nogle ritualanvisninger udarbejdet af den lutherske fløj blandt prædikanterne.

Det romersk-katolske og det evangeliske skriftemål

Det følgende vil koncentrere sig om 2 skriftemålsformer. Det lønlige skriftemål og det åbenbare skriftemål, fordi disse udgør »fællesmængden« af skriftemålsformer inden for de 2 kristendomsopfattelser. I beskrivelsen af de evangeliske skriftemål vil jeg tage udgangspunkt i den

»foreløbigt færdigudviklede« opfattelse, vi møder inden for den tidlige luthersk-evangeliske kirke.

Af de 2 andre skriftemålsformer vi møder, inden for den evangeliske kristendomsforståelse, må den romersk-katolske kirke især afvise skriftemålet for Gud. Denne umiddelbare kontakt mellem Gud og det enkelte kristne menneske, uden kirken som formidler, kan ikke tænkes inden for den romersk-katolske konception. Ifølge denne konception er retten til at løse og binde overdraget til den romersk-katolske kirke. Syndsforladelsen uden om kirken, hvad skriftemålet for Gud jo bygger på, er derfor en utænkelighed. Skriftemålet for næsten kendes ligeledes ikke inden for den romersk-katolske kirke.

Den lønlige skriftemål. Det grundlæggende ideologiske udgangspunkt for skriftemålet er de 2 kristendomsopfattelser enige om, nemlig at Guds tilgivelse af de menneskelige synder sker på baggrund af Kristi forsonergerning med sit jordiske liv og død på korset. Videre hersker der enighed om, at Kristus har overdraget retten til at uddele syndsforladelsen, retten til at løse og binde, gennem himmelnøglerne. Her hævder den romersk-katolske kirke, at denne ret er overdraget til pavestolen og dermed kirken, medens Luther hævder, at den er overdraget til det troende samfund, d.v.s. alle kristne.

Men udover dette fælles udgangspunkt hører enigheden også op. I den romersk-katolske opfattelse afføder begåelse af synd, skyld og straf. Gennem skriftemålet og absolutionen udslettes skylden, og den del af straffen, som kaldes helvedsstraffen, mens synderen selv må påtage sig den timelige del af straffen. Denne timelige straf udsones gennem bodsgerninger. Hvis denne timelige straf ikke udsones, overføres den til skærsilden, hvor den så må udsones. Denne gerningsretfærdighed, som er indbygget i den romersk-katolske opfattelse, tager Luther skarp afstand fra. For ham er den eneste vej til retfærdighed troen på Guds nåde. I det evangeliske skriftemål er troen på Guds nåde derfor central, mens de satisfactoriske gerninger udelades, da de er fuldstændigt uden betydning.

Hvis vi ser på det lønlige skriftemåls enkelte dele, ifølge de 2 kristendomsopfattelser, er de enige om de 3 første: angeren, syndsbekendelsen og absolutionen, mens satisfaktionen, som er helt afgørende i den romersk-katolske konception, udgår i den evangeliske opfattelse.

Omkring angeren er de enige om, at den ikke er mulig uden den guddommelige nåde. Ifølge den thomistiske opfattelse er halvangeren tilstrækkelig, en forestilling som Luther fuldstændig afviser. Syndsbe-kendelsen må nødvendigvis være fuldstændig, ifølge den romersk-ka-

tolske forståelse, idet der kun kan gives absolution for bekendte synder. Da de enkelte synder, ifølge det romersk-katolske syndsbegreb, betragtes som isolerede viljeshandlinger, er dette muligt. Anderledes med den lutherske syndsopfattelse, som er mere radikal på den måde, at alle menneskelige handlinger ses som indeholdende et moment af synd, uanset hvor opofrende de end synes. Dette får som konsekvens, at syndsbekendelsen i det evangeliske skriftemål får en mere formel karakter, hvor det vigtigste for skriftebarnet er en overordnet syndserkendelse, mens selve bekendelsen bør være kort og generel.

Absolutionen i det thomistiske romersk-katolske skriftemål kan kun tildeles af en præst, der gennem vielsen er udstyret med evnen til at afdække de syndige handlinger hos skriftebarnet, evnen til at udmåle boden og magten til at formidle absolutionen. Skriftefaderen kan kun tildele absolutionen for de bekendte synder. Modsat absolutionen i det evangeliske skriftemål, der ifølge Luthers ide om det almene præstedømme, i princippet kan tildeles af alle kristne med lige stor vægt. Dog anerkender Luther senere kirkens eneret til at tildele absolutionen i forbindelse med det lønlige skriftemål. I den lutherske opfattelse af skriftemålet tildeles absolutionen endvidere i en ubetinget form, således at troen på Guds tilgivelse bliver vigtig, mens kravet om en fuldstændig syndsbekendelse mister sin betydning, fordi det i den evangeliske forståelse er umuligt at kende alle sine synder.

Boden er en afgørende del af det romersk-katolske skriftemål. Gennem den udsones den straf, som den syndige handling har udløst. Udsones de ikke i det jordiske liv, overføres de til skærsilden. Disse bods-gerninger mister deres betydning i den evangeliske opfattelse, ud fra ideen om, at kun troen retfærdiggør. Kun troen på Guds tilgivelse er af betydning, de gode menneskelige gerninger er uden betydning i denne sammenhæng.

Vi vil nu prøve at sammenholde den praksis hvorigennem kirken, inden for de to kristendomsopfattelser, administrerer det lønlige skriftemål.

Som vi så i afsnittet om den senmiddelalderlige romersk-katolske kirkes administration af det lønlige skriftemål, var det pålagt alle voksne at skrifte mindst en gang om året. Dette krav tog sit udgangspunkt i den romersk-katolske ide om, at et liv i dødsynd indebar muligheden for fortabelse i tilfælde af død. Luther opponerede kraftig mod denne tvang. I retningslinierne for det lønlige skriftemål i den danske luthersk-evangeliske kirke er der heller ingen krav om tvungen skriftemål, omvendt pointeres frivilligheden heller ikke. Som det er omtalt før, er det evangeliske lønlige skriftemål heller ikke helt fri for dette

moment af tvang, idet nadverskriftemålet i visse tilfælde kan påtvinges. Hvis vi ser på skriftemålets enkelte bestanddele, som de foreskrives af kirken inden for de 2 kristendomsopfattelser, er *Modus Confitendi* et eksempel på, hvordan syndsbekendelsen kan være opbygget i det romersk-katolske skriftemål. Her er syndsbekendelsen bygget op omkring skriftefaderens detaljerede spørgsmål omkring mulige synder i forhold til en lang række grupperinger. Udover at have tjent som en garanti for en fuldstændig syndsbekendelse, har gennemgangen af disse grupperinger også været led i en kateketisk undervisning. Modsat i den luthersk-evangeliske kirkes retningslinier for syndsbekendelsen, hvor der opfordres til en kort og generel syndsbekendelse. I P. Palladius' store katekismus får dette ønske om generel syndsbekendelse som konsekvens, at der forekommer nogle fortrykte skrifteformler. Hvis der er noget som specielt trykker skriftebarnet, skal det selvfølgelig frem, ikke af hensyn til skriftemålets procedure, men af hensyn til skriftebarnets samvittighed.

Omkring absolutionen er det praksis, at den tildeles af præsten. Det er helt i overensstemmelse med den romersk-katolske ide, medens det ikke stemmer helt overens med Luthers oprindelige ide om det almene præstedømme. Videre tildeles absolutionen i det romersk-katolske skriftemål i en betinget form, mens den i den luthersk-evangeliske kirke, tildeles i ubetinget form. Udsoningen af de satisfatoriske bodsgerninger, som vi kender i det romersk-katolske skriftemål, falder væk i det evangeliske skriftemål.

Den udvikling, der sker i forholdet mellem det lønlige skriftemål og nadveren fra den senmiddelalderlige romersk-katolske til den tidlige luthersk-evangeliske kirke, er interessant. I den romersk-katolske forståelse er nadverens sakramente kun virkningsfuld hos det skyldfri menneske. En tilstand, som kun kan opnåes gennem et fuldstændigt skriftemål. På den måde kommer nadver og skriftemål til at hænge sammen i den senmiddelalderlige praksis. Ofte på den måde, at det pålagte årlige skriftemål blev afviklet sammen med den pålagte årlige kommunion omkring påsken.

I den lutherske opfattelse er denne skyldfrihed før nadveren ikke et krav, vel fordi den betragtes som værende illusorisk. Alligevel fastholder Luther den nære forbindelse mellem skriftemål og nadver. I et forsøg på at modvirke profanering af nadveren foreslår han, at den kommunikerende, som adgangskrav til nadveren, gennemgår en »lære-overhøring«, en overhøring som bliver en del af det såkaldte nadverskriftemål. Dette krav optages i den danske praksis i KO, ifølge hvilken den kommunikerende, hvis det findes fornødent, skal overhøres i

spørgsmål om nadverens indhold og den elementære kristne lære, før der gives adgang til nadveren. Den tætte sammenknytning mellem skriftemål og nadver bibeholdes altså inden for den danske kirke efter reformationen, men altså med en noget ændret begrundelse. Hvor skriftemålet før nadveren i den senmiddelalderlige romersk-katolske kirke sikrer den kommunikerende skyldfrihed, udvikler skriftemålet før nadveren i den luthersk-evangeliske kirke sig til at sikre en elementær indsigt i den luthersk-evangeliske lære. Endvidere er det slående, hvor stor ligheden er mellem det romersk-katolske lønlige skriftemål og det luthersk-evangeliske nadverskriftemål, rent indholdsmæssigt. Foruden syndsbekendelse og absolution er der hos begge dette element af kateketisk undervisning.

Overordnet har den markante ændring i kristendomsopfattelse, vi ser fra den romersk-katolske til den luthersk-evangeliske kirke, ikke betydet de store ændringer omkring det lønlige skriftemål, hverken som Luther forestiller sig det, eller som det faktisk bliver udformet i den tidlige luthersk-evangeliske kirke i Danmark. Ændringen i det teologiske grundlag kommer ikke til at betyde en fuldstændig afvisning af denne skriftemålsform, hvad der ville have været den mest radikale udlægning af det nye læregrundlag. Denne konsekvens tager, som vi har set, f.eks. Zwingli. Luther, som personligt er meget glad for det lønlige skriftemål, vælger at bibeholde denne skriftemålsform, med et ændret grundlag for og betydning af dets forskellige dele: angeren, syndsbekendelsen og absolutionen. Kun satisfaktionsdelen afvises fuldstændigt. Den tidlige danske luthersk-evangeliske kirke følger ham i dette valg. Konsekvensen bliver, at det lønlige skriftemål umiddelbart efter reformationen i sin ydre form kommer til at ligne det lønlige skriftemål i dets romersk-katolske udgave. Dette forhold gælder især det luthersk-evangeliske nadverskriftemål, på trods af det fuldstændigt forandrede teologiske udgangspunkt.

Det åbenbare skriftemål. I hele det teologiske grundlag er der overensstemmelse mellem det lønlige skriftemål og det åbenbare skriftemål, både inden for den romersk-katolske opfattelse og inden for den luthersk-evangeliske. Forskellen mellem de to former ligger i det gamle princip om, at hemmelige synder skal skrifies hemmeligt, og åbenbare synder skal skrifies åbenbart. Den luthersk-evangeliske kirke overtager helt og holdent denne distinktion mellem hemmelige og åbenbare synder. De teologiske begrundelser for det åbenbare skriftemål i sin helhed, såvel som dets enkelte dele: anger, syndsbekendelse og absolution, er som sagt de samme som i det lønlige skriftemål, hos de to

kristendomsopfattelser. Skiftet i det ideologiske grundlag er der altså ingen grund til at gentage. Lad os istedet se lidt på udviklingen i praksis, fra den senmiddelalderlige romersk-katolske til den tidlige luthersk-evangeliske kirke. Det ser ud til at være de samme synder, som inden for de 2 kirker opregnes som åbenbare. I den romersk-katolske kirke er mange af disse synder reserverede tilfælde, hvilket vil sige, at det kun er biskoppen, evt. paven, som kan tildele absolutionen. I den danske luthersk-evangeliske kirke kan sognepræsten absolvere fra alle synder, også de åbenbare. Til forskel fra det evangeliske lønlige skriftemål skal syndsbekendelsen i det luthersk-evangeliske åbenbare skriftemål være konkret, det er de begåede synder som skal åbenbares, helt i overensstemmelse med det romersk-katolske åbenbare skriftemål. I en ritualanvisning om det åbenbare skriftemål, som udarbejdes af de evangeliske prædikanter og overtages af den tidlige luthersk-evangeliske kirke, foreslåes at synderen gennemgår en bodslignende straf, ifølge anvisningen ikke for at sone synden, men for at afholde andre fra at begå samme synd. Denne bodslignende straf medtages dog ikke i KO. Overordnet er det tydeligt, at den foreskrevne praksis omkring det åbenbare skriftemål i den tidlige luthersk-evangeliske kirke i høj grad minder om den senmiddelalderlige romersk-katolske praksis. Tendensten fra det lønlige skriftemål, hvor vi så at ændringen i det ideologiske grundlag ikke blev fulgt op af en tilsvarende ændring i praksis, er endnu mere tydelig omkring det åbenbare skriftemål. Den helt karakteristiske figur i udviklingen af skriftemålet fra den romersk-katolske til den luthersk-evangeliske udgave er altså, at den revolutionerende nyformulering i kristendomsopfattelse ikke betyder en tilsvarende ændring i forvaltningen af institutionen.

Den lighed, der, som undersøgelsen har vist, eksisterer mellem de forvaltningsmæssige forskrifter for skriftemålet inden for den romersk-katolske og den tidlige luthersk-evangeliske kirke, stemmer dårligt overens med den proklamerede ændring i kristendomsopfattelsen. Videre stiller denne overensstemmelse spørgsmålstejn ved den traditionelle opfattelse af reformationen, som et brud også i forvaltningsmæssig henseende.

Noter

1. Artiklen er skrevet på baggrund af mit speciale »Skriftemålet i Danmark fra senmiddelalderen og frem til kirkeordinansen 1539«, afleveret ved Historisk Institut, Aarhus Universitet, Juni 1988.
2. Christiern Pedersen: »Jærtegens-postil« (vinterparten) Paris 1515, genudgivet af C. J. Brandt og R. T. Fenger: »Christiern Pedersens danske skrifter«, bd. 1, Kbh. 1850. Postillen er den første danske oversættelse af alle epistler og evangelier til samtlige kirkeårets søndage, juledag, pinsedag og påskedag, med udtydninger og et jærtegn til hver dag. Bliver herefter benævnt som CP (1515).
3. H. Holmquist og J. Nørregårds: »Kirkehistorie«, Kbh. 1964. s. 457.
4. Holmquist (1964) s. 453.
5. P. G. Lindhardt: »Det religiøse liv i senmiddelalderen« i »Den danske kirkes historie«, bd. III, Kbh. 1965. s. 144.
6. Mange af statutbestemmelserne er et forsøg fra kirkens side på at regulere »virkeligheden«, og på den måde indirekte kilder til den fortidige virkelighed.
7. Edvard Bull: »Folk og kirke i middelalderen«, Kristania, 1912. s. 94.
8. Koncilbestemmelsen i oversættelse fra Cederfeld de Simonsen: »Historisk Redegørelse for Skriftemålets og Absolutionens stilling ved Gudstjenesten« i »Præsteforeningens blad«, årg. 5, 1915, s. 265-66.
9. P. G. Lindhardt: »Danmark og reformkoncilierne«, Kbh. 1942.
10. Lindhardt (1942) mener, at kunne bestemme Århusstatutterne til at have 3 lag. 1) Esgers statutter fra beg. af 18. årh. 2) Lundestatutterne af ukendt alder og oprindelse, og 3) Et antal statutter fra Ulrik Stygges tid, dog ikke før 1443.
11. Lindhardt (1942) s. 108.
12. Lindhardt (1965) s. 137.
13. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, Kbh. 1956, bd. II, s. 186.
14. Ugen før påske.
15. Kirkehist. Saml. II r. bd. 2 s. 481-82.
16. Lindhardt (1965) s. 135 og L. P. Fabricius: »Senmiddelalderen« i »Danmarks kirkehistorie«, Kbh. 1936, bd. 1.2 s. 494.
17. En nærmere redegørelse for skriftets historie og indhold findes i mit speciale, men har måttet udgå her af pladmæssige årsager.
18. »Modus Confitendi« et tabt dansk skrift fra det 15. årh. på ny udgivet af Chr. Bruun, Kbh. 1866. Det er denne udgivelse jeg har benyttet.
19. Fælles betegnelse for de første danske bærere af de nye reformatoriske ideer.
20. På herredagen i 1527 bliver der indført en slags »religionsfrihed«.
21. Dette afsnit er skrevet på baggrund af læsningen af Ingemar Öbergs »Himmelrikets nycklar och kyrkelig bot«, Uppsala, 1970, som er en omfattende gennemgang af Luthers forfatterskab med henblik på at klarlægge Luthers opfattelse af himmelnøglerne og den kirkelige bod. Videre har jeg benyttet mig af Halvor Bergan: »Skriftemål og Skriftestol« og R. Fangel: »Skriftemål og Afløsning efter vor Kirkes Lære og Ordning« i »For kirke ogologi« I, Bringstrup, 1945.
22. Öberg (1970) s. 217.
23. Halvor Bergan: »Skriftemål og skriftestol«, Oslo, 1982, s. 63.
24. Öberg (1970) s. 127.
25. ibid. s. 443.
26. Peder Laurensen: »Orsagen oc een rett forclaring paa then ny Reformats, ordning oc skick om messzen, predicken oc anden rett Gudts tienneste oc christelig

- dyrkelse som begyndt och gjort er udi then Christelige Stadt Malmø«, Malmø, 1529. Omtalt hos Laurits Nielsen: »Dansk bibliografi i 1482-1550«, Kbh. 1919, s. 58. Genudgivet af H. F. Rørdam: »Malmøbogen«, Kbh. 1868, og det er denne udgave jeg har benyttet. Bliver herefter omtalt som PL (1529).
27. De 43 bekendelsesartikler fra herredagen i Kbh. i 1530, er blandt andet gengivet i »The artickle Scriftt oc handell ...«, Malmø, 1530. Dette skrift er omtalt hos Nielsen (1919) s. 5. Skriftet er genudgivet af H. F. Rørdam i »Skrifter fra reformationstiden« Kbh. 1885-90. Det er denne genudgivelse jeg har benyttet. Bliver herefter omtalt som CH (1530).
 28. Christiern Pedersen: »En Christelig bogh Om merckelige spørmaall och swar Om Troen och kerlighed och hvorledis en cristen skal ræt lære och vnderwise den anden i mange gode artickle som alle menneske ere nøttelige ath vide til deris sielis salighed«, Antwerpen, 1531, og omtalt hos Nielsen (1919) s. 12. Bogen er genoptrykt i C. J. Brandt: »Christiern Pedersens danske skrifter« bd. IV, Kbh. 1854, s. 333-423. Det er denne genudgivelse jeg har benyttet. Bliver herefter omtalt som CP (1531).
 29. Peder Laurensen: »En stacket vnderuisning aff Gudtz egne ord och den hellige scriftt Emod Pawens Bispers oc deris disciplis Statuter Lower bwd och skickelser, som de haffuer selffue opdictet oc drømit Oc lade dem læse oc forkynde paa deris landemode. Och der met biude, trwe och trenge fattige Sogne Prester oc den menige almue til ath holde dem under band oc sielis fortabelse, alligevel ath de ere mod Gudtz ord, bud och skickelser«, Malmø, 1533. Omtalt hos Nielsen (1919) s. 60 og genudgivet af H. F. Rørdam i »Skrifter fra reformationstiden«, Kbh. 1885-90. Det er denne genudgivelse jeg har benyttet. Bliver herefter omtalt som PL (1533).
 30. N. K. Andersen, Confessio Hafniensis (1954) s. 412.
 31. Malmømmessen er gengivet i S. Widding »Danske Messe, Tide og Psalmesang 1528-1573« Kbh. 1933.
 32. Sadolins katekismus er genoptrykt i A. Chr. Bang: »Dokumenter og studier vedrørende den lutherske katekismus historie i nordens kirker« Christiania, 1893, bd. I.
 33. P. Severinsen: »Skriftemål og skriftemålsskik« i Kirketidende, 1916, s. 309.
 34. »Een cristelig Wnderuisning oc sandt lærdom iworlunde mandt scall giøre sitt Scriftemaall til Presten eller andenh lærd mand oc Spøesmaal oc genswar huorledes Sacramenter anames«. Skriftet er udgivet i Malmø i 1531, men vi ved ikke hvem forfatteren er. C. J. Brandt mener det er Peder Laurensen, men det tilbagevises af N. K. Andersen (N. K. Andersen: »Confessio hafniensis« Kbh. 1954, s. 452) og J. Oskar Andersen (»Dansk biografisk leksikon« Kbh. 1981, bd. 8, s. 623). Omtalt hos Nielsen (1919) s. 136, og genudgivet af C. J. Brandt: »En kristelig undervisning om skriftemål og sakrament« Kbh. 1884. Det er denne genudgivelse jeg har benyttet. Bliver herefter omtalt som ECW (1531).
 35. »Een Haandbog for Sognepresterne till alle Evangeliske kirke tienister« udgivet i København i 1535. Denne ritualbog er udgivet af prædikanter fra København og stilet til »Alle christelige sognepreste i Danmarch« (»Skrifter fra reformationstiden« udg. af Martin Schwarz, Kbh. 1970, s. 5). Et forhold der viser, at de københavnske prædikanter forestiller sig, at de beskrevne ritualer skulle have landsdækkende autoritet. I indledningen skriver de »Eder vilde wii fordj med denne vor flitighed tiene, at I maate viide vor kirckeds skich, indtil Gud under os en samdrektig ordinantz offuer det gandske Riige« (»Skrifter fra reformationstiden« (1970) s. 5). Her i 1535 medens der stadigvæk er borgerkrig i landet, taler prædikanterne allerede om en »samdrektig ordinantz«. Prædikanterne har altså været overbeviste om, at uanset hvilke politiske konsekvenser borgerkrigens udfald fik, ville religionskampen falde ud til deres for-

- del. Genudgivet i »Skrifter fra reformationstiden« Kbh. 1970. Det er denne genudgivelse jeg har benyttet. Bliver herefter omtalt som ACS (1535).
36. De 4 spørgsmål er en oversættelse af Luthers nadverspørgsmål. Luther udarbejdede som bekendt 5 spørgsmål, hvorfor det femte ikke er med her vides ikke. Det skyldes måske pladsmangel.
 37. Widding (1933) s. 69.
 38. Andersen (1954) s. 452.
 39. Titlen på Hans Tausens skrift fra 1528, »En Christeligh wnderwiisning om scriffthæ mool oc thet hellige sacrament«, kunne godt tyde på, at han også knytter skriftemålet sammen med nadveren. Skriftet er desværre gået tabt.
 40. Det er værd at bemærke at den skriftemålsopfattelse vi finder i CH stemmer dårligt overens med den vi finder hos PL, omkring det lønlige skriftemål. Specielt er det interessant, når PL regnes for en af hovedforfatterne til CH.
 41. »Een handbog som inde holler det hellige evangeliske Messe embede« Malmø, 1535 i »Danske messebøger fra reformationstiden« Kbh. 1959.
 42. Andersen (1954) s. 413.
 43. Fangel (1945) s. 72.
 44. P. Palladius: »Enchiridion/siue manuale vt vocant. Een Haandbog for Sogneprester til Euangeliske kircketiæniste«, Kbh. 1538. Denne katekismeudgave blev iværksat af Bugenhagen ud fra et ønske om, at de danske sogneprester skulle have en manual, der stemte overens med Luthers original. Omtalt hos Nielsen (1919) s. 67. Genoptrykt i Lis Jacobsen »P. Palladius danske skrifter«, Kbh. 1912, bd. I, s. 63-107. Det er denne genudgivelse jeg har benyttet. Bliver herefter omtalt som PP (1538).
 45. Frans Vormorsden: »Den lille danske catechismus huilken aff alle sogneprestewr efter predicken om søndagen besynderlige for almussnen fortellis scall ...«, Malmø, 1537. Denne katekismeudgave er en bearbejdelse af Sadolins katekismus fra 1532. Omtalt hos Nielsen (1919) s. 72. Genoptrykt i A. Chr. Bang: »Dokumenter og studier vedrørende den lutherske katekismus historie i nordens kirker« Christiania, 1893, bd. I, s. 133-153. Det er denne genudgivelse jeg har benyttet. Bliver herefter omtalt som FV (1537).
 46. Genudgivet af S. H. Poulsen i: »Danske messebøger fra reformationstiden« Kbh. 1959.
 47. Denne danske oversættelse er trykt i Kirkehist. Saml. 1. Rk. bd. I, s. 55-116 ved H. Knudsen. Det er denne udgivelse, jeg har benyttet.
 48. Udgiven i 1539, omtalt hos Nielsen (1919) s. 90. Denne danske oversættelse opnåede aldrig nogen egentlig autoritet. Ifølge Lis Jacobsen, har P. Palladius forestået oversættelsen men ikke udgivelsen. Genoptrykt i Jacobsen (1912) bd. I, s. 159-235. Det er denne udgivelse jeg har benyttet.
 49. Først gang trykt i 1542. Omtalt hos Nielsen (1919) s. 91. Genoptrykt i H. F. Rørdam: »Dansk kirkelove«, Kbh. 1883, bd. I, s. 40-133. Det er denne udgivelse, jeg har benyttet.
 50. De to udgaver er ikke helt enige om stavemåden, men ordene er de samme.
 51. P. Palladius »Dend lidle Danske Catechismus huilken alle Sognedegne skulle lære oc undervise unge folck«, Kbh. 1537. Grundlaget for denne katekismus er, for en stor dels vedkommende, den netop omtalte katekismus af Vormorsden. Det, som gør denne katekismusudgave interessant for os, er et lille appendiks »om scrifftemaal« af Johan Bugenhagen sikkert oversat af P. Palladius. – Omtalt hos Nielsen (1919) s. 71. Genoptrykt i Jacobsen (1912) bd. I, s. 15-25, det lille tillæg er dog ikke optrykt i Jacobsen (1912), men i forlægget til denne, nemlig Hans Poulsen Resens »Immanu-

- el...«, Kiøbninghafn, 1631. Meget heldigt da originalen ikke er bevaret. Det er denne genudgivelse jeg har benyttet. Bliver herefter omtalt som PP (1537).
52. Kirkehist. Saml. 1. Rk. bd. II, s. 586-88.
 53. Gengivet i H. V. Gregersen: »Reformationen i Sønderjylland« Åbenrå, 1986, s. 244-49.
 54. C. T. Engelstoft »Kirkeordinantsens historie« i Kirkehist. saml. 2. Rk. bd. 2. s. 62.
 55. Omtalt hos Nielsen (1919) s. 40. Genudgivet i »Skrifter fra reformationstiden I« Kbh. 1970. Det er denne genudgivelse jeg har benyttet. Bliver herefter benævnt som ACS (1537).
 56. 1537-udgaven er en nøjagtig gengivelse af 1535-udgaven, inklusive forordet. Blot mangler der nogle afsnit i det bevarede eksemplar af 1537-udgaven, hvilket nok skyldes at dette eksemplar er defekt (Skrifter fra reformationstiden (1970) s. XII). Det, som er interessant er, at 1537-udgaven først udkommer fredag efter midfaste (= 16. marts), det er nemlig den dato, som er sat efter forordet. På dette tidspunkt er KO, som vi har set i det foregående, allerede under forberedelse. Der er alt mulig grund til at tro, at der er sammenfald mellem folkene bag de 2 projekter. Hvordan kan det så forklares, at disse folk samtidig med at de arbejder med KO, den nye grundlov for kirken, genudgiver en fra før reformationen udarbejdet ritualbog? Nu er det jo heller ikke sikkert, at de københavnske prædikanter er kræfterne bag genudgivelsen. Men hvis de er, er en mulig forklaring, at det behov der har været for ritualbøger, hvor ritualerne har været i overensstemmelse med »den nye lære«, i tiden umiddelbart efter reformationen, har været forsøgt dækket med genoptryk af bla. omtalte ritualbog, indtil KO blev udgivet. Denne forklaring bliver understøttet af, at der faktisk også kendes en 1536-udgave af denne ritualbog, eller rettere brudstykker af en sådan (Omtalt af H. F. Rørdam i »Brudstykker af et tabt liturgisk Skrift fra Reformationstiden« Kirkehist. Saml. 2. r. bd. V, s. 821-22). En forudsætning af de i håndbogen beskrevne ritualer har været i overensstemmelse med den »nye lære«.
 57. P. Palladius: »En liden oc nyttelig bog om lønligt scriftmaal«, Kbh. 1538. Omtalt hos Nielsen (1919) s. 96 og genoptrykt i Jacobsen (1912) bd. 1, s. 141-58. Det er denne genudgivelse jeg har benyttet. Sagen er øjensynligt den, at P. Palladius udgiver denne lille bog indeholdende forskrifter for 9 ritualer, fordi sognepræsterne ikke forstår den latinske KO, som udkom i slutningen af 1537. Det ville have været nærliggende for P. Palladius i denne udgivelse at have brugt de aktuelle dele af den oversættelse, han allerede havde foranstaltet af KO. Det gør han dog ikke. I stedet foretager han en nyoversættelse af KO, for de 5 af ritualstykkernes vedkommende. De resterende 4 stykker, bla. »om lønligt scrifftemaal« og »om obenbare penitentz for obenbare synder«, tager han ordret fra den københavnske håndbog. Hvorfor nogle af ritualstykkerne er taget fra håndbogen og ikke fra KO, hvor disse selvfølgelig også er beskrevet, vides ikke. Måske har P. Palladius ment at ritualbeskrivelserne, for de omtalte ritualers vedkommende, er mere udførlige i håndbogen? I hvert fald viser dette forhold, at der er en høj grad af overensstemmelse om f.eks. skriftmålsopfattelse mellem de københavnske prædikanter anno 1535 og fremtrædende repræsentanter for den nykonstituerede luthersk- evangeliske kirke. Som der fremgår af det foregående kommer »een liden oc nyttelig bog ...« til at fungere som en slags afløser for den københavnske håndbog, indtil KO kommer på dansk, og håndbogen dermed overflødiggøres. Bliver herefter omtalt som LONB (1538).

Summary

The Reformation represents an enormous ideological change in Danish churchhistory. But at least in one area the practical guidelines more or less remained unchanged after the Reformation, namely the confession.

This article deals with the development of confession from the late Middle Ages to the Lutheran Church Ordinance 1537/39. The Roman Catholic Church emphasized that man, after confession and after execution of the – from the minister – imposed penalty, was free of guilt. The people behind the Reformation rejected the idea of innocence through good deeds. Innocence was, to them, a matter of faith. This attitude did not mean, that they rejected the institution of confession altogether.

In the period from 1526, when the reformatory ideas first occurred in Denmark, till the Church Ordinance 1537/39 two branches of reformatory preachers were present in Denmark.

The South-German inspired branch, represented by Zwingli's ideology, most radically settled with the institution of Catholic confession. The preachers belonging to this branch believed in the direct confession between man and God, in which absolution was given by the death of Christ.

The Lutheran branch also, ideologically, rejected the Catholic confession – hereby they agreed with Zwingli. But this branch also believed in an institution of confession – with the church as a connecting link between man and God. But opposed to the Catholic confession, the Lutheran version was a question of consciousness of sin and faith. In spite of the different perception of the confession, the entire practice of the Lutheran confession was very much alike the Catholic version.

By the Reformation in 1536 the Lutheran branch had taken over the theological dominance. The Church Ordinance finally completed in 1539, was therefor the ideological work of the Lutheran preachers. The main characteristic development of the confession from the Roman Catholic to the Lutheran-Evangelical church is, that the revolutionary new formulation in the understanding of christianity, does not mean a similar change in the administration of the institution.